

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO**

**NATAŠA ZOR
GRADOVI V SLOVENSKI ZGODOVINSKI POVESTI IN ROMANU
DIPLOMSKA NALOGA**

Mentor: red. prof. dr. Miran Hladnik

Ključne besede: grad, graščak, zgodovinska povest in roman

MOŠE, MAJ 2007

Hvala mojim domačim in prijateljici Petri za vso podporo in pomoč v času pisanja diplomske naloge, mentorju prof. Miranu Hladniku pa za koristne strokovne napotke glede diplomske naloge.

KAZALO

UVOD	7
1 ZGODOVINSKI POMEN GRADOV	9
1.1 GRAD.....	9
1.2 ZGODOVINSKA VLOGA.....	9
2 SLOVENSKA ZGODOVINSKA POVEST IN ROMAN	10
2.1 OPREDELITEV POJMOV.....	10
2.2 RAZMERJE MED POVESTJO IN ROMANOM.....	10
2.3 OZNAKA V OBRAVNAVANI LITERATURI.....	11
3 KRITERIJI IZBIRE	12
3.1 AVTOR.....	12
3.2 IZDAJA.....	12
3.3 LITERARNA VRSTA.....	12
3.4 ČAS IN KRAJ DOGAJANJA	13
3.5 ŠTEVILO OBRAVNAVANIH DEL.....	13
4 IMENA GRADOV, KI SE POJAVLJAJO V IZBRANIH ZGODOVINSKIH POVESTIH IN ROMANIH	14
5 DOGAJALNI ČAS	15
6 DOGAJALNI PROSTOR	16
7 TEME, KI SE POJAVLJAJO V ZVEZI Z GRADOVI IN GRAJSKIM ŽIVLJENJEM	19
7.1 ZGODOVINSKE TEME.....	19
7.1.1 KMEČKI UPORI.....	19
7.1.2 TURŠKI VPADI	21
7.1.3 ČAROVNIŠKI PROCESI.....	23
7.1.4 PROTESTANTIZEM.....	26
7.2 OSTALE TEME.....	27
7.2.1 LJUBEZEN	27

7.2.2 ZABAVA.....	28
8 OPIS GRADOV.....	29
9 LJUDSKO IZROČILO O GRAŠČAKIH V SLOVENSKEM ZGODOVINSKEM ROMANU.....	32
10 LITERARIZIRANO LJUDSKO IZROČILO	34
UGOTOVITVE IN ZAKLJUČEK.....	36
PRILOGE	39
PRILOGA 1: VSEBINE OBRAVNAVANIH DEL	39
IVAN MALAVAŠIČ: ERAZEM PREDJAMSKI	39
KAREL GRŽAN: FRIDERIK IN VERONIKA.....	40
FRAN DETELA: VELIKI GROF	40
MIROSLAV MALOVRH: OPATOV PRAPORŠČAK	41
JAKOB SKET: MIKLOVA ZALA.....	41
IVAN SIVEC: KRVAVA GRAJSKA SVATBA.....	42
IVAN SIVEC: JUTO OB KRESU	43
JOSIP JURČIČ: GRAD ROJINJE.....	44
IVAN TAVČAR: GRAJSKI PISAR.....	45
ANTON INGOLIČ: GORELE SO GRMADE	45
SLAVKO DOKL: USKOŠKA PRINCESA.....	47
ILKA VAŠTE: VRAŽJE DEKLE	48
IVAN PREGELJ: TOLMINCI.....	49
JOSIP JURČIČ IN JANKO KERSNIK: ROKOVNJAČI	49
FRAN JAKLIČ: IŽANCI GREDO	50
PRILOGA 2: ŽIVLJENJEPISI	51
JANKO KERSNIK (1852–1897).....	51
IVAN TAVČAR (1851–1923).....	52
ANTON INGOLIČ (1907–1992).....	52
MIROSLAV MALOVRH (1861–1922)	52
ILKA VAŠTE (1891–1967).....	52
FRANC MALAVAŠIČ (1818–1863).....	52
IVAN SIVEC (1949–).....	53

JOSIP JURČIČ (1844–1881).....	53
KAREL GRŽAN (1958–)	53
JAKOB SKET (1852–1912).....	53
FRAN JAKLIČ – PODGORIČAN (1868–1937).....	53
IVAN PREGELJ (1832–1960).....	54
FRAN DETELA (1850–1926)	54
SLAVKO DOKL (1933–)	54
VIRI IN LITERATURA.....	55
VIRI	55
LITERATURA.....	55

UVOD

Konec 80. let se je med političnimi spremembami naenkrat povečalo tudi splošno zanimanje za plemstvo in nastanek ter razvoj gradov. Mnoge je problematika zanimala le kot del romantičnega odseva preteklosti, za druge je bila katarzično odkrivanje belih lis v zgodovinopisju, za tretje anahronizem sloja, ki je vpleten v denacionalizacijske postopke glede odvzetega premoženja. Popularnost preučevanja gradov pa odmeva tudi v žurnalistiki, v reportažah o izginjajočih grajskih ruševinah in njihovih nekdanjih lastnikih, anekdotah, legendah, tragičnih zgodbah in tako naprej. Skratka, grad in plemič sta v zadnjem desetletju 20. stoletja postala hit med bralci in ljubitelji preteklosti. (Kos, 2005: 16)

Sama sem se odločila preveriti vlogo gradov v slovenski zgodovinski povesti in romanu iz treh razlogov. Prvi je bil že zgoraj omenjeni romantičen odsev preteklosti, ki sem ga bolje poznala le iz pravljic in pripovedk o čarovnikih, velikanih in princesah, ki so živeli na gradovih in so mi ostali v spominu še iz rosnih otroških let. Naslednji vzrok je neposredna bližina gradu v Smledniku, ki je bil do 2. svetovne vojne v lasti družine Lazarini, po razrešenem denacionalizacijskem postopku pa je od leta 1991 zopet njihova uradna lastnina. V Smledniku in okoliških vaseh so prebivalci ohranili barona Henrika Lazarinija v zelo lepem spominu, zato me je zanimalo, koliko prijaznih graščakov je sploh živelo na območju današnje Slovenije. Tretji razlog pa je posledica truda mojega očeta, ki si je močno prizadeval svojemu potomstvu privzgojiti ljubezen do narodne kulturne dediščine in posebej še do Janeza Vajkarda Valvazorja, zato smo v ta namen večkrat obiskali Bogenšperk in vedno tudi tiskarno omenjenega polihistorja, ki se je prvi ukvarjal s predstavitvijo gradov na Slovenskem.

V diplomski nalogi bom obravnavala naslednjih petnajst del: Franc Malavašič: Erazem Predjamski, Karel Gržan: Friderik in Veronika, Fran Detela: Véliki grof, Miroslav Malovrh: Opatov praporščak, Jakob Sket: Miklova Zala, Ivan Sivec: Krvava grajska svatba, Ivan Sivec: Jutro ob kresu, Josip Jurčič: Grad Rojinje, Ivan Tavčar: Grajski pisar, Anton Ingolič: Gorele so grmade, Slavko Dokl: Uskoška princesa, Ilka Vašte: Vražje dekle, Ivan Pregelj: Tolminci, Josip Jurčič in Janko Kersnik: Rokovnjači, Fran Jaklič: Ižanci gredo.

Izbrala sem jih po določenih kriterijih, predstavljenih v tretjem poglavju, saj je korpus besedil zgodovinskih povesti in romanov, ki bi bil primeren za obravnavo gradov, preobsežen.

Najprej bom teoretično opredelila pojem slovenske zgodovinske povesti in romana. Predstavila bom tudi pomen gradov, kakršnega so imeli v slovenski zgodovini, imena gradov, ki se v obravnavanih delih pojavljajo. Kot glavna kategorija zgodovinskega romana me je zanimal tudi čas dogajanja zgodbe in dogajalni kraj.

Jedro moje diplomske naloge predstavlja tematika, ki se pojavlja v zvezi z gradovi in grajskim življenjem. Posvetila sem se tudi ljudskemu izročilu, na katerega avtorji v svojih delih le namigujejo in ga uporabijo zgolj kot moralni nauk na podlagi nespametnega življenja graščakov, ali pa ljudsko izročilo literarizirajo (spravijo v zgodbo o pogumnih slovenskih vitezi). Na koncu sem pogledala, kakšno pozornost pisatelji namenjajo opisu gradov, na katerih se dogajajo njihove zgodbe. V sklepnem delu naloge sem poleg virov in literature vključila še obnove obravnavanih del in na kratko predstavila njihove avtorje.

1 ZGODOVINSKI POMEN GRADOV

1.1 GRAD

Grad je bilo utrjeno prebivališče fevdalnega plemiča na izbranem, naravno ali umetno zavarovanem kraju. Gradove so ponavadi gradili na težko dostopnih vzpetinah, ali pa v nižini, kjer so jih skrbno zavarovali z vodnimi jarki.

Glavni arhitekturni elementi graščine so bili: obrambni stolp, stanovanjska stavba oziroma palača, kapela in obzidje z obrambnim hodnikom. V okolici so se razvile manj utrjene zgradbe – gospodarska poslopja in prebivališča za premožno osebje (služinčad).

Največji razcvet so gradovi doživeli v razvitem fevdalizmu od 12. do 15. stoletja (predvsem v romaniki). Z iznajdbo strelnega orožja pa je grad kot utrjena postojanka izgubil nekdanji pomen, zato so začele v nižinah nastajati reprezentativne in udobne grajske stavbe, imenovane dvorci.

1.2 ZGODOVINSKA VLOGA

Gradovi so značilne tvorbe fevdalne dobe. Nastajali so kot jedro zemljiških gospodstev in sedeži fevdalcev po uvedbi fevdalnih družbenih oblik od 10. stoletja dalje. Zgrajeni z davki, dajatvami in delom podložnikov so bili za večino prebivalstva dolga stoletja prva in največkrat edina posvetna oblast.

Bolj formalno kot dejansko so bili gradovi tudi zaščitniki ljudstva. V časih turških vpadov so se kmetje res zatekali za njihove zidove in jih pomagali braniti, v krizah fevdalne družbe zlasti v 16. stoletju, pa so bili gradovi nekajkrat cilj njihovih oboroženih napadov. V 17. stoletju so doživeli svoj zadnji višek in razcvet. Stoletje kasneje, v času reforme Marije Terezije in cesarja Jožefa II., in po 25. letih francoskih revolucionarnih in Napoleonovih vojn, so nanje začele vplivati spremenjene politične in gospodarske razmere, ki so ogrozile njihovo rentabilnost. Tako so pogosto prešli v roke tujega lastnika iz plemiškega ali kapitalističnega sloja, nezakoreninjenega v domači zemlji in njeni zgodovini ali

pa so postali last novega, v narodnostnem pogledu slovensko usmerjenega meščanstva. (Reisp, 1998: 5)

Po revolucionarnem letu 1848 in ukinitvi fevdalnih razmerij pa se je njihova vloga spremenila. Toda zaradi dolgih stoletij, v katerih so bili središča gospodarstva in uprave in se je okrog njih razvijalo večina vsega takratnega dogajanja so ostali še naprej predmet čustvenega odnosa posameznika in tudi skupnosti. Zaradi tega niso samo simboli pretekla fevdalne dobe, pač pa pomemben del naše kulturne zgodovine in nacionalne zavesti.

2 SLOVENSKA ZGODOVINSKA POVEST IN ROMAN

2.1 OPREDELITEV POJMOV

Zgodovinski roman je pripoved, ki vsebinsko posega v preteklost, avtor pa z njo nima realne osebne izkušnje. Če bi avtor popisoval sodobnost, to je čas, v katerem živi, bi roman poimenovali: roman časa, roman generacije, reportažni roman, lahko pa tudi vojni roman (Hladnik, 1999: 105).

2.2 RAZMERJE MED POVESTJO IN ROMANOM¹

Kadar imamo opraviti s povestjo, ne moremo pričakovati moderne ali eksperimentalne proze, pač pa razgibano zgodbo, berljivost, popularnost in precejšnjo dolžino. Tako pri povesti kot romanu je velikokrat prisotna natančnejša žanrska oznaka: na primer zgodovinska povest, kmečka povest, mladinska povest ... (Hladnik, 1991: 6).

Matjaž Kmecl poda sociološko utemeljitev razlike med povestjo in romanom. Roman označi za meščansko paradno zvrst, povest pa naj bi pripadala plebejskemu sloju. V povesti osebe iščejo duhovne vrednote, v romanu pa so pomembne materialne dobrine. V romanu naj bi bila pogosto prisotna ljubezenska tematika, v povesti pa so se avtorji izogibali te teme (Kmecl, 1981: 32).

¹ Miran Hladnik zgodovinskega romana ne razločuje bistveno od zgodovinske povesti.

Miran Hladnik poskuša razumeti oznaki povest oziroma roman tudi na podlagi dolžine določenega literarnega dela. Zato je pri srednje dolgi pripovedni prozi (10.000–20.000 besed) bolj verjetno poimenovanje povest, pri daljši pripovedni prozi (45.000–90.000 besed) pa roman.

Praktično se torej izraza povest in roman (glede na dolžino) večkrat uporabljata sinonimno. Pri povesti gre namreč vedno za srednje dolge in daljše tekste. Poimenovanje za zelo kratke tekste (pod 10.000 besed) je običajno: zgodba, črtica, podoba, obraz ali slika (Hladnik, 1991: 59).

2.3 OZNAKA V OBRAVNAVANI LITERATURI

Pri obravnavi svojih tekstov, povesti in romanov ne bom ločevala na podlagi sociološke pripadnosti; ljubezenska tema (odnos med moškim in žensko) pa je prisoten v vseh delih, razen v Malavašičevem Erazmu Predjamskem gre za prijateljsko ljubezen.

Veliko lažje bi ločila povesti od romanov po kriteriju dolžine, štirje teksti obsegajo od 20.000 do 45.000 besed (Grad, Rojinje, Grajski pisar, Friderik in Veronika, Erazem Predjamski) in torej spadajo bolj v srednje dolgo prozo, zato bi bila za to delo mogoče primernejša oznaka povest. Vseh drugih enajst tekstov pa krepko presega mejo daljše pripovedne proze in bi bila zaradi obsežnosti oznaka roman upravičena.

Vseh del avtorji niso podnaslovili, iz podnaslovljenih pa lahko razberemo, da avtorji niso posvečali pozornosti kriteriju dolžine, kajti Ivan Sivec oba svoja teksta označi za povest, čeprav dolžina predpostavlja oznako roman:

- Jutro ob Kresu – Povest o Adamu Ravbarju, slovenskem vitezu (75.300 besed)
- Krvava grajska svatba – Povest iz turških časov iz Mengša (55.900 besed)

Za Rokovnjače lahko trdimo, da podnaslov Historičen roman ustreza dolžinskemu kriteriju.

Franc Malavašič Erazma Predjamskega označi za Povest iz petnajstega stoletja in tudi tukaj je poimenovanje ustrezno, saj tekst obsega ok. 20.000 besed.

Iz tega je jasno razvidno, da imajo pri določanju vrstne oznake povest oziroma roman tudi avtorji sami težave, zato sem se odločila, da bom v nadaljevanju diplomske naloge uporabljala obe poimenovanji.

3 KRITERIJI IZBIRE

Korpus iz besedil slovenskega zgodovinskega romana in povesti je zelo obsežen, zato je nemogoče, da bi v tej diplomski nalogi obdelala celotnega. Zaradi tega sem določila kriterije, po katerih sem prišla do reprezentativnega vzorca² besedil za obravnavo:

- slovenski avtor
- izid v Sloveniji
- literarna vrsta
- število del
- čas dogajanja
- kraj dogajanja

3.1 AVTOR

Pri prvem kriteriju je bil upoštevan avtor. Izbrala sem le tista dela, ki so jih napisali slovenski avtorji, torej dela tistih pisateljev in pisateljic, ki so živeli in ustvarjali (ali pa še živijo in ustvarjajo) na ozemlju Slovenije.

3.2 IZDAJA

Ta kriterij upošteva samo tista literarna dela, ki so izšla na ozemlju Slovenije, v slovenskem jeziku, pri slovenski založbi ali v samozaložbi.

3.3 LITERARNA VRSTA

Eden izmed kriterijev je bila tudi literarna vrsta, ki je bila večinoma določena že s podnaslovom literarnega dela. Največkrat se je pojavila vrstna oznaka

² Kljub temu da sem se trudila izbrati čim bolj reprezentativni vzorec, je potrebno povedati, da se določene ugotovitve, do katerih sem prišla izključno na podlagi tega vzorca, ne bi potrdile na celotnem korpusu besedil slovenske zgodovinske povesti in romana.

zgodovinska povest, vendar večino teh del lahko uvrstimo med zgodovinske romane, saj so bila ta dela večinoma daljša od 45.000 besed, to je približno nad 90 strani. Pojavi se tudi oznaka historičen roman, velikokrat pa je vrstna oznaka zgodovinske povesti še natančnejša (na primer Povest iz turških časov iz Mengša, Povest iz petnajstega stoletja).

3.4 ČAS IN KRAJ DOGAJANJA

Odločila sem se, da zajamem dela, ki se dogajajo od 15. do 19. stoletja, kajti začetek slovenske povesti sega v 15. stoletje. V tem času se namreč dogaja zgodba prvega daljšega besedila s slovensko zgodovinsko tematiko, ki sem ga tudi sama vključila med obravnavana dela – to je povest Erazem Predjamski, ki ga je leta 1845 napisal Franc Malavašič. 19. stoletje pa je literarno najbolj obravnavano zgodovinsko obdobje. V 20. stoletje nisem posegla, ker se v tem času dogaja bistveno manjše število zgodovinskih povesti, kar pa jih je, so vojni romani in rodbinske sage. Vse te povesti se dogajajo na slovenskih tleh. Čeprav danes ozemlje ne pripada več Republiki Sloveniji, je v času dogajanja zgodbe še sodilo k našim etničnim mejam (na primer Miklova Zala).

3.5 ŠTEVILO OBRAVNAVANIH DEL

Kljub navedenim kriterijem je bilo na razpolago še vedno preveliko število del omenjene literarne vrste, zato sem količino omejila na petnajst knjig, ki vsebinsko zajemajo in predstavljajo našo nacionalno zgodovino od 15.–19. stoletja. Izbrala sem naslednja dela:

1. Franc Malavašič: Erazem Predjamski
2. Karel Gržan: Friderik in Veronika
3. Fran Detela. Véliki grof
4. Miroslav Malovrh: Opatov praporščak
5. Jakob Sket: Miklova Zala
6. Ivan Sivec: Krvava grajska svatba
7. Ivan Sivec: Jutro ob kresu
8. Josip Jurčič: Grad Rojinje
9. Ivan Tavčar: Grajski pisar

10. Anton Ingolič: Gorele so grmade
11. Slavko Dokl: Uskoška princesa
12. Ilka Vašte: Vražje dekle
13. Ivan Pregelj: Tolminci
14. Josip Jurčič: Rokovnjači
15. Fran Jaklič: Izanci gredo

4 IMENA GRADOV, KI SE POJAVLJAJO V IZBRANIH ZGODOVINSKIH POVESTIH IN ROMANIH

1.	Bogenšperk	(Šmartno pri Litiji)
2.	Brdo pri Lukovici	(Brdo pri Lukovici)
3.	Celjski grad	(Celje)
4.	Černelo	(Turnše pri Domžalah)
5.	Frajštajn	(kraj med Pletovarji in Dramljami)
6.	Fram	(Fram pri Mariboru)
7.	Friderikštajn	(Kočevje)
8.	Golo	(Golo pri Šentjerneju)
9.	Gorica	(Gorica)
10.	Gracarjev turn	(Gorenja Orehovica na Dolenjskem)
11.	Gradišče	(Svetne v Rožni dolini) ? ³
12.	Gromperk	(Gromperk nad Zgornjo Polskavo)
13.	Ižanski grad	(Ig pod Ljubljano)
14.	Kamen	(Begunje na Gorenjskem)
15.	Kolovec	(Kolovec pri Radomljah)
16.	Krumperk	(Gorjuša pri Domžalah)
17.	Maribor	(Maribor)
18.	Mengeš	(Mengeš)
19.	Namršelj	(Ig pod Ljubljano)
20.	Oštre (Ojstre)	(Kostanjevica)

³ ? – gradu nisem našla v uporabljeni strokovni literaturi.

21.	Predjama	(Postojna)
22.	Prežek	(Cerov Log pri Šentjerneju)
23.	Rojinje	(če gre za grad Roje, ki stoji v Šmartnem pri Litiji)
24.	Slivnica	(Slivnica pri Mariboru)
25.	Smreka (Podsmreka)	(Višnja Gora)
26.	Škofja Loka	(Škofja Loka)
27.	Št. Lambert	(Št. Lambert Dolenjskem)
28.	Tolmin	(Tolmin)
29.	Trnovo	(Trnovo nekje na Štajerskem) ?
30.	Turjak	(Turjak)
31.	Vernek	(Kresnice pri Litiji)
32.	Visoko	(Visoko v Poljanski dolini)
33.	Volčji potok	(Volčji potok pri Kamniku)
34.	Vranje Brdo	(Štajerska) ?
35.	Vrhovo	(Hrastje pri Šentjerneju)
36.	Žumberk	(Žumberak blizu Karlovca)

5 DOGAJALNI ČAS

Čas je osrednja kategorija zgodovinskega romana. Osnovni pogoj za pripadnost žanru je, da je dogajalni čas v preteklosti glede na avtorjev čas in zunaj avtorjeve osebne izkušnje (Hladnik, 2000: 113).

Ta kategorija velja za vsa obravnavana dela, katerih zgodbe se dogajajo v obdobju od 15. do 19. stoletja. Za omenjeni čas sem se odločila, ker je v poznem srednjem veku na slovenskem ozemlju zgrajenih že večina gradov, moč plemstva pa je v vsej zgodovini slovenskega naroda tedaj največja. 15. stoletje zaznamuje vzpon in kasneje padec najmogočnejše plemiške rodbine – Celjskih grofov, ki nastopajo v treh zgodbah (Vélikí grof, Friderik in Veronika, Opatov praporščak). Takrat se začnejo prvi veliki turški vpadi, ki so bili našim pisateljem zelo pri srcu. Turška tematika zaznamuje tudi leposlovje 16. stoletja, ko se poleg Turkov v povestih pojavijo Uskoki in verska problematika (protestantizem), s kmečkimi upori pa se podložniki upirajo nemogočim zahtevam zemljiških gospodov. 17. in 18. stoletje

sta zaznamovana s čarovniškimi procesi, v 19. pa smo znova priče velikim kmečkim uporom in revolucijam.

Teh pet stoletij se mi je zdelo najzanimivejših zaradi velike pestrosti tem v primerjavi s predhodnimi obdobji in 20. stoletjem; zaradi zanimivih dogodkov, ki so neposredno povezani z gradovi in graščaki, ki jih bom v nadaljevanju podrobneje predstavila.

Natančna časovna in krajevna določitev kraja dogajanja je poleg podnaslova (seveda, če podnaslov sploh je) najpomembnejša za žanrsko usmerjeno branje.

- 1) Prav vse izbrane povesti in romani se s časovno in krajevno določitvijo že začenjajo. Za ilustracijo bom na tem mestu navedla le nekaj primerov:
 - a) Bil je dan sv. Petra in Pavla leta 1478 (Miklova Zala)
 - b) Leta 1810 u početku junija meseca je bil lep sončen dan. (Rokovnjači)
 - c) Uskoškemu kapetanu Nikoli Susi in njegovi ženi Marici se je na Starem gradu leta 1630 rodil sin, ki so ga krstili za Piera. (Uskoška princesa)
 - d) Bilo je prve dni meseca julija 1712. Komaj se je bilo vzdignilo sonce iz jutra proti poldnevu, že je zalila dušeča soparica vso tolminsko kotlino in kar vidno kipela iz zrelih polj in prisojnih lazov. (Tolminci)
- 2) Nekaj podnaslovov, ki časovno določajo obravnavano literaturo (prelomno obdobje, stoletje, zgodovinske osebe)
 - a) Povest iz turških časov (Miklova Zala)
 - b) Povest iz turških časov iz Mengša (Krvava grajska svatba)
 - c) Povest o Adamu Ravbarju, slovenskem vitezu (Jutro ob kresu)
 - d) Povest iz petnajstega stoletja (Erazem Predjamski)

15. stoletje	16. stoletje	17. stoletje	18. stol.	19. stol.
Erazem Predjamski Friderik in Veronika Véliki grof Opatov praporščak Miklova Zala	Krvava grajska svatba Jutro ob kresu Grad Rojinje	Grajski pisar Gorele so grmade Uskoška princesa Vražje dekle	Tolminci	Rokovnjači Ižanci gredo

6 DOGAJALNI PROSTOR

Vsa obravnavana dela se dogajajo v Sloveniji, vendar v delih avtorji posežejo tudi na tuje. Sketova Miklova Zala sedem let ujetništva preživi na turškem dvoru,

vélíki grof Ulrik potuje med Celjem in Dunajem, Sivčeva junaka Adam Ravbar in Andrej Turjaški pa Turke premagata v bitki pri Sisku.

Ker so gradovi glavna tema te naloge, se bom pri prikazu dogajalnega prostora omejila le na lokacijo gradov. Graščine in dvorci v prebranih delih so iz različnih slovenskih krajev, zato bi jih predstavila kar po pokrajinah.

1. Gorenjska	2. Dolenjska
Visoko	Gracarjev turn
Škofja Loka	Prežek
Kamen	Ojstre
Mengeš	Vrhovo
Črnelo	Golo
Kolóvec	(Pod)Smreka
Brdo pri Lukovici	Št. Lambert
	Rojinje

3. okolica Ljubljane	4. Štajerska	5. Kočevje	6. Primorska	7. Koroška
Bogenšperk	Celje	Friderikštajn	Tolmin	Gradišče
Vernek	Vranje Brdo		Gorica	
Iški turn	Trnovo (Trnovec)			
Turjak	Fram			
Namršelj	Gromberk			
	Slivnica			
	Frajštajn			
	Maribor			

1. Gradovi, ki stojijo na Gorenjskem, se omenjajo v petih delih (Opatov praporščak, Grajski pisar, Jutro ob kresu, Krvava grajska svatba, Rokovnjači). Vsi omenjeni gradovi so izpričani v slovenski zgodovini – omenjajo jih: Valvazor, Stopar in Majda Smole ter Dušan Kos in Peter Štih.⁴
2. Med dolenjskimi gradovi so bili sporni predvsem trije. Grad Smreka, kjer gre verjetno za graščino Podsmreka pri Višnji Gori in se v naši literaturi pojavi že prej.⁵ Gradov Št. Lambert in Rojinje pa žal pod tema imenoma nisem zasledila. Mogoče je pri prvem mišljen grad Lebek, ki spada v katastrsko občino Št. Lambert, pri drugem pa grad Roje iz Šmarnega pri Litiji.
3. Imena Bogenšperk, Vernek, Turjak in Namršelj so nesporno prepoznavna, le Iški turn se v literaturi (Ižanci gredo) omenja kot Ižanski grad. Toda strokovni viri poročajo (Stopar), da se je Ižanski grad imenoval Stari grad, ki pa je bil po

⁴ Verodostojnost imenovanih gradov sem preverila po strokovni literaturi omenjenih avtorjev, ki je navedena na koncu poglavja.

⁵ Marija Smrekarica (Linhart: Ta veseli dan ali Matiček se ženi)

požigu opuščen, vlogo matičnega gradu pa je prevzela pristava, imenovana Iški turn (ki so jo Ižanci v naši zgodbi požgali v 19. stoletju).

4. Med štajerskimi gradovi naši zgodovinopisci omenjajo Celje, Maribor, Fram in Slivnico, Gromberg ter Frajštajn, ostalih imen žal nisem našla (Vranje Brdo, Trnovo). Gromberg pa Kos zapiše kot Gromperk.
5. Grad Friderika II. Celjskega na Kočevskem je omenjen v vseh virih.
6. Pri Tolmincih Pregelj omeni grad v Gorici, ki se pojavlja tudi v zgodovinskih virih, glede Tolmina pa omeni le tolminskega gospoda, grofa Coroninija, gradu samega pa ne omenja.
7. Na Koroškem v vasi Svetne v Rožni dolini ni gradu z imenom Gradišče. Ivan Stopar nam v svoji knjigi⁶ razloži izraz »gradišče« kot prostor/območje na katerem je nekoč stal grad.

Na koncu bi omenila le še grad Žumberk, ki sicer ne stoji več v Sloveniji (prvi gospodarji gradu so bili Spanheimski ministeriali), ker je po naselitvi Uskokov v prvi polovici šestnajstega stoletja pripadel Vojni Krajini. Brez tega gradu podoba srednjeveških fevdalnih postojank na Dolenjskem ne bi bila popolna. V svojem času (in v času začetka naše zgodbe)⁷ je bil najbolj izpostavljena obmejna grajska postojanka na Kranjskem, saj je deželo branila pred Turki.

Če bi v svoji diplomski nalogi zajela večje število del, bi verjetno ugotovila, da je prostorsko zajeto vse področje naše dežele »poseljeno« z gradovi; literatura omenja celotno ozemlje Slovenije.

Kraj, v katerem se zgodba dogaja, pa je skupaj s časom dogajanja omejen že na začetku knjige:

Bil je dan sv. Petra in Pavla leta 1478. Kakor dandanes so častili Slovenci že pred več nego štiristo leti ta god s posebnih praznikom. Ni bilo na slovenskem cerkvice, posvečene sv. Petru in Pavlu, kjer ne bi tega dneva obhajali slovesno. Tudi podružnica sv. Petra v

⁶ Gradovi na Slovenskem

⁷ Uskoška princesa

Šentjakobski župniji, v zgornji Rožni dolini na Koroškem, je bila ta dan lepo okrašena. (Miklova Zala)

7 TEME, KI SE POJAVLJAJO V ZVEZI Z GRADOVI IN GRAJSKIM ŽIVLJENJEM

1) ZGODOVINSKE

- kmečki upori
- turški vpadi
- čarovniški procesi
- protestantizem

2) OSTALE

- ljubezen
- zabava

7.1 ZGODOVINSKE TEME

7.1.1 KMEČKI UPORI

V naši zgodovini so politične razmere večkrat močno otežile življenje kmečkega prebivalstva, zato je od druge polovice 15. stoletja znanih vrsta kmečkih uporov, ki so spravili na noge množice nezadovoljnih kmetov. Neposredno so kmete udarile zvišane dajatve in razširjene tlake, spreminjanje oblik dajatev, uvedba novih davkov, neusmiljene terjatve grajske gospode ali valptov ... Kmete je prizadelo vse, kar je bilo v nasprotju s starimi običaji, zato so se uprli pod geslom »Za staro pravdo!« (Mihelič, 2000: 293)

Ime upora	Obseg zajetega ozemlja	Število puntarjev	Čas trajanja	Glavni vzrok
Koroški 1478	ok. 2.000 km ²	Vsaj 3.000	5 mesecev	davki, turški vpadi
Slovenski 1515	ok. 25.000 km ²	80.000	5 mesecev	večja graščinska bremena, težave kmečke trgovine
Hrvaško-slovenski s pripravami in odmevi	ok. 5.000 km ² ok. 20.000 km ²	ok. 12.000 ni znano	2 tedna 6 mesecev	večanje fevdalnih dajatev in neposrednih davkov, boj za svobodo kmečkega trgovanja
Slovenski 1635	ok. 15.000 km ²	ok. 15.000	2 meseca	naraščanje graščin. bremena, posledice 30-letne vojne
Tolminski 1713	ok. 2.500 km ²	720 sosesk	2 meseca	novi davki na blago kmeč. trgovanja, na Krasu spor o urbarjih zemljišč. gospostev

(Čepič, Geštin ... 1979:284)

Mimo tematike kmečkih uporov ni mogla niti slovenska zgodovinska povest (in roman). Uporne kmete in tiranske graščake sem našla kar v petih prebranih knjigah (Ižanci gredo, Tolminci, Krvava grajska svatba, Gorele so grmade in Jutro ob kresu). Najbolje je kmečka vojska predstavljena v Tolmincih in v Jakličevem romanu.

Pregelj nam poroča o velikem tolminskem puntu iz leta 1713, ko je upor izzval novi davek na vino in meso. Dacar Bandel, ki je izterjeval ta davek, je bil osovražen s strani kmetov in da bi dosegel svoje, je dal v Gorici zapreti nekaj Tolmincev, ki so tam trgovali. To je razjezilo ostale tolminske kmete in upor se je hitro razširil po vsem Goriškem. Goriški deželni glavar je za pomoč prosil cesarja na Dunaju. Vlada je poslala hrvaške čete, da so zatrle upor, Hrvate pa so nastanili na Kanalskem in Tolminskem, kar na stroške tamkajšnjih kmetov. Leta 1714 so enajst voditeljev upora usmrtili in jim zaplenili premoženje, zaprli pa so tudi 150 upornikov.

Tukaj bi omenila samo kratek odlomek iz tega dela, ki pojasni, kakšna je bila moč tolminskih grofov Coroninijev in kakšen je bil položaj kmetov pod njihovim pritiskom.

Tolminci so postali svojih grofov tlačani v vsem pomenu besede in jim bili obenem podrejeni kot cesarski podložniki. Med nje in cesarja je stopila tolminska oblast, ki je pridobila ljudi kot svoje premoženje, svoje krščeno blago. (Pregelj, 1965: 7)

Tudi Ižancem se je godila krivica, saj jih je graščak želel oropati njihove pravice do lesa iz grajskih gozdov. Ta pravica je bila zapisana v urbarju, toda zemljiškim gospodom je bilo malo mar za njihove dolžnosti do kmeta. Tudi Glavanov Janez se sooči s temi težavami, ko sneg podre streho hleva, grajski gozdar pa mu odkaže hoje za novo ostrešje na nedostopnem kraju. To je bil povod za napad na grad ižanskih gospodov, ki so ga izropali in požgali. Toda gosposka se je »predrznim« kmetom maščevala s še večjimi tlakami, zahtevala pa je tudi vrnitev vsega lesa iz grajskih gozdov.

Upori pa se kmetom niso vedno posrečili. Mengeški graščak (Krvava grajska svatba) prepove kmetom pašo na grajskem travniku, kar je bila njihova pravica, zapisana v »stari pravdi«.

Ker nočejo trpeti krivice, pripravijo upor, ki ga s pomočjo izkušenega Blejca vodi župan Lovrenc Zupan. Zaradi dobre grajske obrambe se puntarji razbežijo in upor je končan. V poduk upornikom pa graščak ukaže usmrtitev župana na vislicah.

Tudi v drugi Sivčevi povesti (Jutro ob kresu) smo priča upornim kmetom, ki zahtevajo izpustitev dveh grajskih služabnikov, konjarja Karla in vojaka Marka. Prvi je zaprt zaradi ljubezni do grajske gospodične Elizabete, drugi zato, ker je s fračo prepodil njenega edinega snubca, klateškega viteza Paradajzarja. Graščak Adam Ravbar je po prigovarjanju dvornega pesnika umaknil obtožbo in zapornika izpustil, kar je pomirilo tudi jezo kmetov.

V nekoliko drugačni obliki nam upor predstavi Anton Ingolič. V svojem delu Gorele so grmade prikaže ruševine gradu Gromberka, ki naj bi jih za seboj pustili plameni, ki so jih zanetili puntarski kmetje.

Torej imamo v zadnjem delu opraviti le z ruševinami, ki ostajajo kot spomin na tragične dogodke, ki so kmete prisilile v uničevanje graščin. V ostalih treh pa spremljamo upornike med upori, ki se v večini primerov slabo končajo za podložnike.

7.1.2 TURŠKI VPADI

Od začetka 15. do konca 17. stoletja je slovenskim deželam neprenehoma grozila turška nevarnost. Dežele, ki so jih prizadeli turški vpadi, so utrpele ogromno škodo. Ljudje so se pred Turki skrivali v tabore in bežali na nedostopna območja. Po odhodu Turkov so številne kmetije ostale neobdelane. Turki so ropali, morili, požigali vasi, s seboj pa so odpeljali tudi ujetnike, ki so jih na Turškem vzgajali za janičarje.

Boji s krvoločnimi Turki so ostali v spominu prebivalcev naših dežel vse do današnjih dni. Verjetno je tudi zato ta tematika tako pogosta v zgodovinskih literarnih delih. V mojem primeru se Turki pojavijo v šestih delih (Jutro ob kresu,

Krvava grajska svatba, Miklova Zala, Uskoška princesa, Grad Rojinje, Gorele so grmade).

Najnatančneje se Turkom »posveti« v svojih dveh zgodovinskih povestih Ivan Sivec. V zgodbi Jutro ob kresu nam natančno opiše spopad Adama Ravbarja in Andreja Turjaškega s Turki v bitki pri Sisku 1593, ki tudi velja za eno najpomembnejših prelomnic v zgodovini Slovencev. S to bitko, ki se je seveda uspešno končala za krščansko vojsko, so bile naše dežele rešene turške nevarnosti.

Njegova povest Krvava grajska svatba pa prikaže turško nadlogo z drugačne perspektive. Leta 1528 Turki napadejo mengeški sejem in odpeljejo ujetnike. Na poti jih dohitijo vojaški oddelek cesarske vojske in reši jetnike, turškega poveljnika Harisa pa peljejo kot ujetnika nazaj v Mengeš. Vanj se zaljubi grajska gospodična Karolina, Haris pa z zvijačo pripelje v grad turške svate in se želi na silo poročiti z njo. Poročno prepreči Karolina, ko vžge smodnik v grajski kleti, eksplozija poruši grad in pokoplje Turke pod seboj.⁸

Jakob Sket nam pripoveduje (Miklova Zala), kako so Turki leta 1478 napadli vas Svetne na Koroškem. Vaščanom je v tem primeru dobro služil utrjen grad na hribu Gradišče, ki je bil že v razvalinah, vendar so ga ljudje spremenili v trden protiturški tabor. Trdnjavo bi domačini ubranili pred napadalci, če jih laški Žid Tresoglav ne bi izdal in Turke po podzemnem grajskem hodniku pripeljal v tabor. Miklova Zala je morala v ujetništvo, vas pa je bila požgana.

V naslednjih treh delih se turška tematika pojavlja v manjšem obsegu. Tako v Ingoličevem romanu srečamo stotnika Jurija, ki se vrača (1649) z vojaškega pohoda proti Turkom domov v Belo Krajino (Gorele so grmade). Tudi Jurčičev junak Franc Rojar se vrača na svoj grad leta 1593 z že omenjene slavne bitke pri Sisku (grad Rojinje). Slavko Dokl pa govori o gradu Žumberk, ki je bil v uskoških rokah od prve polovice 16. stoletja in kasneje ostal del Vojne Krajine. Bil je ena prvih obrambnih postojank proti Turkom.

⁸ Zelo podoben motiv najdemo v drami Vojdana Černodrinskega Makedonska krvava svatba, kjer na koncu glavna junakinja – nevesta Cvetka – izreče stavek: »Umrli sem, a Turkinja nisem postala.«

7.1.3 ČAROVNIŠKI PROCESI

Eden najmračnejših in najsrhljivejših pojavov, ki je še vedno nepojasnen in v zelo slabi luči prikazuje pravni sistem tedanjega časa, so čarovniški procesi. Ljudje, ki so bili obsojeni čarovništva, naj bi škodovali ljudem in živini, povzročali naj bi točo, neurja, pozebe. Čarovnice naj bi izdelovale mazila za letenje iz posvečene hostije in otroških src. Običajno so bile obtožene krivoverstva (odpada od krščanske vere) ter zavezništva in spolnega občevanja s hudičem. Čas do srede 17. stoletja je obdobje posameznih čarovniških procesov, vrhunec pa dosežejo v drugi polovici 17. in prvi polovici 18. stoletja. Obtoženim so izsiljevali priznanja o krivdi s pomočjo mučilnih naprav, ki so bile prilagojene prav za to priložnost. Prisilili so jih tudi k obtožbi drugih čarovniških sodelavcev. Večina obtoženih je zaradi nečloveškega trpinčenja priznala krivdo, marsikdo pa mučenja ni preživel. Uporabljali so poseben mučilni čarovniški stol, s katerim so se v Ljubljani oskrbeli 1692. leta. Preiskovalci so vodili preiskavo s krvnikom in njegovim hlapcem. Na ljudeh so iskali hudičeva znamenja, in ob vsem tem so nastajali tudi zapisniki. Priznanju je sledila smrt na grmadi. Nekatere obtožence so žive zažgali, po letu 1720 pa obtoženih niso več obsojali na grmade (Mihelič, 2000: 294).

Število znanih žrtev čarovniških procesov:

1425–1500	8
1500–1550	8
1550 (1578)–1600 (1591)	40
1600–1700	282
1700–1717	ok. 47
	ok. 402

Zaradi nepopolnosti ohranjenih aktov, je treba resnično število žrtev čarovniških procesov, ki je doseglo svoj vrhunec prav po zmagi protireformacije, vsaj podvojiti. Vzpon števila procesov v 16. stoletju je sočasen z odločbo zoper potepuhe (1580) in s preganjanjem »novega štifarstva«, vzpon v drugi polovici 17. stoletja pa z velikim porastom »potepuhov« po končani tridesetletni vojni. Pri tem pa se kaže tudi zelo dobro medsebojno obveščanje. Obveščevalske zveze pa

zajemajo izjemno obsežno področje – na primer družba Zauberk-Jackla od Salzburga do Kranjske. (Čepič, Geštin ..., 1978:311)

a) GRAJSKI TOŽNIKI

Več kot tretjina izbranih del v moji diplomski nalogi se posveča tudi obravnavi čarovnic in čarovniških procesov. V treh zgodbah (Friderik in Veronika, Gorele so grmade, Uskoška princesa) so bili prav graščaki tisti, ki so bili krivi, da so ženske zgorele na grmadi.

Prvi čarovniški proces v prvi polovici 15. stoletja opisuje Karel Gržan. Celjski grof Herman obtoži čarovništva lepo Veroniko Deseniško, v katero se je zaljubil njegov sin Friderik II. Začarala naj bi Friderika in ga tako preliščila, da se je z njo poročil. S pomočjo čarovnije naj bi skušala zastrupiti tudi Hermana. Vendar proces pred celjskim mestnim sodiščem ni končan z mučenjem in smrtno obtožbo, pač pa Veroniko opere krivde Arnold, prior samostana Jurklošter.

Nič boljši ni bil Ernest Herbestein (Uskoška princesa) z gradu Prežek na Dolenjskem, ki je krvnemu sodstvu v Šentjerneju ovadil Mejačevo Katarino, hčerko revnega kmeta, v katero se je zaljubil njegov sin Karel, saj se mu je zdela prav tako neprimerna za graščakovo snaho kot Veronika Hermanu. Ernestova obtožba Katarine se glasi:

Na temelju zanesljivih podatkov trdim, jaz, plemeniti Ernest Herbestein, graščak gradu Prežek, da je tlačanka Katarina Mejač s Tolstega vrha čarovnica. Mlada je svojo narejeno lepoto, ki ji jo je s pogodbo dal sam hudič, omrežila mojega sina Karla. Sin se ne more iztrgati iz njenih krempljev, zato jo je treba postaviti pred sodišče in ustrezno kaznovati. Sina želim rešiti velike skušnjave, zato sem kadarkoli s pričami pripravljen potrditi, da gre za hudičevo seme, ki pod Gorjanci že nekaj časa seje točo, bolezen, krivo vero in bogoskrunstvo med ljudmi. (Dokl, 1988: 125–126.)

S tem pismom je bila podpisana Katarinina smrtna obsodba. Po mučenju z mučilnim orodjem so jo obglavili, telo pa sežgali na grmadi.

Prav tako je bila zaradi svoje lepote obtožena čarovništva hčerka stotnika Jurija, Eva (Gorele so grmade), ki je delala kot natakara v Golobovi krčmi in ker je bila vešča posla, je vse več gostov zahajalo h Golobu, grajska gostilna pa je ostajala prazna. Skupaj z njo so obsodili tudi Dolgo Lizo, ki je grofici nosila gozdne jagode, zaradi tega pa naj bi bila grofica neplodna. Obe »čarovnici« so mučili na mariborskem gradu, iz ječe pa so ju rešili Jurijevi prijatelji Uskoki. Lizo vseeno sežgejo na grmadi, ko išče po vasi svojega kozla Feliksa (obtožena je, da ima z njim in s hudičem spolne odnose), za Evo pa se izgubi vsaka sled, zato simbolično sežgejo njen portret.

b) SAMOSTANSKI TOŽNIKI

Ženske obtožujejo čarovništva tudi menihi v samostanih, ki se izkažejo za tesne prijatelje graščakov. Tudi kar se izprijenosti tiče, cerkvena gosposka ne zaostaja za posvetno (Opatov praporščak in Vražje dekle). Edino v zgodbi Friderik in Veronika se menihi samostana Jurklošter izkažejo vredni svojega imena, saj že na začetku povesti obljubijo, da bodo pomagali vsakemu človeku, ki bo potreboval njihovo pomoč, in besedo tudi držijo.

Miroslav Malovrh piše o opatu Albertusu, ki ugrabi zaročenko svojega praporščaka Andreja Rovana. Ker mu je ne uspe posiliti, jo obtoži, da je čarovnica in od nje zahteva, naj zapleše čarovniški ples.

Tudi Marijo Troštovo (Vražje dekle) pater Jurij obsodi čarovništva, ker se dobiva z menihom Matijem Grajžarjem. Vendar Valvazorjeva ljubljenska Marija skupaj s svojim dragim Matijem uspe ulti roki pravice.

c) LJUDSKO OBTOŽEVANJE

Tudi v Jurčičevih Rokovnjačih najdemo motive čarovništva. Ljudsko vraževerje si že rokovnjaško ime razlaga na ta način, saj naj bi imeli rokovnjači pri sebi roke nerojenih otrok, s katerimi so bili sposobni čarati.

Ljudje pa so verjeli, da ima tudi falirani lemenatar Peter čarovniško moč, saj naj bi znal narediti točo, in ga zato imenujejo Peter Toča. S tem svari rokovnjač Kozobrin Obloškega Tončka, ko zabavlja na Petrov račun. Kozobrin reče: «Ne

govori tako, Tonček ali ne veš več, kako je Peter oni dan točo naredil na Tunjicah, ko ga je stara Peregrinjka od hiše podila?» (Jurčič, Kersnik, 1956: 98.)

Iz opisanega je jasno razvidno, da je ljudsko verovanje v čarovnice zelo koristilo posvetnim in cerkvenim oblastnikom, za kaznovanje tistih, ki so si drznili upreti se njihovim ukazom. Kljub vsemu pa je tudi preprosto ljudstvo v mučenju čarovnic in pri njihovi usmrčitvi naravnost uživalo (pod vislicami in ob grmadah se je zbrala velika množica in željno čakala, da pripeljejo obtožence).

7.1.4 PROTESTANTIZEM

V 16. stoletju ima prihod protestantov v naše dežele posebno kulturno-zgodovinsko vlogo. Ta vera prinaša s seboj tudi novo razumevanje slovenskega jezika, literature in krepi nacionalno zavest. Prav zato je protestantizem zelo pogosta tema zgodovinskega romana. Večinoma je ta tema predstavljena kot stranski problem, v celoti pa se reformaciji posveča le malo tekstov. (Hladnik, 1997: 115)

Tudi sama sem v prebranih delih zasledila omenjeno tematiko (Grajski pisar, Tolminci in Opatov praporščak). Tavčar (Grajski pisar) nam luterance predstavi kot krivoverce, saj naj bi protestantski pridigarji pridobili veliko rimo-katoliških vernikov, ker so z večjo gorečnostjo oznanjali vero. Protestante cerkvena oblast zelo sovraži, zato nahujska ljudi, da umorijo Jerneja Knaflja, očeta predikanta iz Kranja. Na dvorcu Visoko se spreobrača tudi Suzana, žena grofa Herberta, ki jo je osvojila protestantska vera. Grofica se potem simbolično pokesa svoje zmote, ostale krivoverce pa kaznuje visoški oskrbnik Hohenburg, ki reče: «Mi sodimo ostro, ali pravično. Varujte se krivih nauk, da se vam ne zgodi prav tako!»

V ostalih dveh romanih pa protestantizem ni označen tako negativno, vendar tudi govora ni toliko o tej temi. V resnici se tako v Opatovem praporščaku kot v Tolmnicah ta vera samo omeni. V zatiškem samostanu na koncu pripovedi postane začasni upravitelj pater Hugon, privrženec nauk Jana Husa – torej protestant. Pregelj pa napiše, da je eden izmed tolminskih upornikov – Andrej Laharnar – v protestantski bibliji našel potrditev o smiselnosti kmečkega upora.

7.2 OSTALE TEME

7.2.1 LJUBEZEN

V zgodovinskih povestih in romanih najdemo dve vrsti ljubezni:

- a) Viteška ljubezen služabnika do visokorodne izvoljene dame (ali obratno), ki se običajno ne uresniči, ali pa se uresniči z velikimi mukami ali odpovedjo.

Ljubezen se zelo pogosto pojavlja kot ena izmed tem v romanih, zato bi tukaj predstavila le tiste pare, kjer je eden izmed zaljubljenecv plemiškega rodu. Ljubezen med moškim in žensko se pojavlja v vseh delih, razen v Erazmu Predjamskem, kjer je prikazana ljubezen do prijatelja.

- Friderik in Veronika (Friderik in Veronika) – Friderik II. Celjski in hčer viteza Marka z Desenic. Njuna ljubezenska zgodba se nesrečno konča, saj grof Herman naroči Veronikin umor.
- Karel Herberstein in Mejačeva Katarina (Uskoška princesa) – sin Ernesta Herbersteina in hčer revnega kmeta Mejaša. Ernest Herberstein obtoži Katarino čarovništva, zato jo sežgejo na grmadi, Karel pa zblazni in umre.
- Jošt Tolmajnar in Agata (Grajski pisar) – grajski pisar in grofica. Grof Herbert ob odhodu z gradu Visoko pove Joštu, kdo je Agata: »Konec naj je temu prikrivanju, gospod pisar. Ostanite v mejah svojega rojstva! To je moja sestra!« ob tej novici se Jošt opoteče in omahne v prepad.
- Valvazor in Marija Troštova (Vražje dekle) – graščak in njegova varovanka. Valvazor taji svojo ljubezen, ker je poročen in veliko starejši od Marije.
- Janž Gomberžan in Urška (Gorele so grmade) – graščak Gromberka in hčer podložnega kmeta, ki se po smrti Janževe prve žene poročita.
- Juričev Karel in Elizabeta (Jutro ob kresu) – grajski konjar in hčer Adama Ravbarja, ki po velikih preizkušnjah najdeti zakonsko srečo.

- b) V romanih pa najdemo tudi drugačno obliko izkazovanja »ljubezni«, ki se velikokrat pojavlja v zvezi s Celjskimi grofi.

Odnos moških z visokim družbenim položajem do žensk iz nižjega sloja je bil sramotno poniževalen. Na dvoru Marije Šampanjske je nek Andrej, ki so ga imenovali Duhovnik, napisal plemičem navodila za osvajanje. Če je šlo za dekle iz istega družbenega razreda, se je moral držati še dokaj zadržano in strogo, pri preprostih ženskah pa ta merila niso bila več potrebna. »Če se vam ponudi ugodna priložnost, ne pomišljajte si vzeti, kar iščete, in jo kar na silo objemite. Kajti le težko boste tako zelo zmehčali njihovo navidezno nepripravljenost, da vam bodo obljubile svoj objem ali vam dale, kar želite, ne da bi najprej uporabili nekaj sile kot zdravilo za njihovo sramežljivost.« (Brownmiller, 1988: 262)

Primeri za take vrste ljubezni sta:

- Ulrik Celjski in Kornelija (Veliki grof) – Celjski grof Ulrik in posvojenka učitelja Petacija, ki jo pred pohotnim grofom reši plemič Vilijem Vranjebrški.
- Turek Haris in Karolina (Krvava grajska svatba) – turški ujetnik in grajska gospodična. Turku spodleti načrt o nasilni poroki na mengeškem gradu, ker Karolina v strahu pred turškimi svati razstreli graščino.

7.2.2 ZABAVA

- a) Lov

V zgodovini je lov veljal za eno najpomembnejših dejavnosti v človeški družbi, saj je omogočal preživetje. V srednjem veku pa je postal predmet zabave in znak družbenega prestiža – predstavljal je enega izmed mnogih privilegijev visokega in tudi nižjega plemstva. (Stopar, 2006: 26–30)

- b) Turnirji

Na prehodu iz srednjega v nov veki je cesar Maksimilijan pogosto organiziral velike in odmevne turnirje. Tudi na naših tleh so jih prirejali, najbolj vnet pa je bil Gašper Lamberg z gradu Kamen pri Begunjah (znana ljudska pesem Pegam

in Lambergar opeva tovrstno zabavo). Ohranila se je tudi kronika spopadov, ki se imenuje Turnirska knjiga Gašperja Lamberga.

Tak viteški turnir, v katerega je bil vključen tudi lov, je priredil Adam Ravbar (Jutro ob kresu) v čast zmage nad Turki leta 1593. Fran Jaklič pa pove (Ižanci gredo), da je Turjaški grof ukazal vsem logarjem, naj pobijejo divje lovce, ki so lovili divjad, namenjeno grajskemu lovu.

8 OPIS GRADOV

Avtorji v prebranih zgodovinskih romanih večinoma niso posvečali posebne pozornosti opisu gradov. Veliko natančneje pa popišejo samo dogajanje za grajskimi zidovi in značajsko označijo grajsko gospodo – njihove napake, tiranski in nečloveški odnos do podložnikov. Včasih pa zgodbe pripovedujejo tudi o plemenitih graščakih, ki ljubijo svoje prijatelje (Erazem Predjamski), svojo domovino (Janez Vajkard Valvazor), svojega brata (Štefan Poljak).

Gradove nam nekoliko nazorneje v svojih delih predstavijo le Franc Malavašič, Josip Jurčič in Ilka Vašte. Toda tudi ti trije opisi prikažejo gradove iz različnih zornih kotov.

1. PREDJAMA

Predjamski grad spoznamo kot nedostopno Erazmovo domovanje. Na odmaknjeni, neprijazni pečini, ki zastira vhod v kraško jamo:

Mali dve uri od Postojne v strani proti Nanosu, na notranjem, stoji kakor orlovo gnezdo v otlini orjaškega skalovja Predjamski grad. Svet okoli njega je jako samotni in pust; visoke skalnate stene in globoki prepadi ga obkrožujejo. Kraj ta, kakor i okolica je bolj podobna pustinji, kot človeškemu bivališču. Mati priroda jo je brez vse krasote pustila, kakor bi bila razlila ves svoj srd nanjo. Kamorkoli se ozreš, ne ugledaš družega, kakor skalo poleg skale. Iz srede tega skalovja kipi siva pečina navpik v sinji zrak, kakor velikan izmed pritlikavcev. (Malavašič, 1896: 22)

2. KOLÓVEC

Jurčič o gradu Kolóvec govori s stališča etimologije. Razpravlja o nastanku imena graščine, katere upravitelj je polbrat rokovnjaškega poglavarja:

Nekako v sredi med Kamnikom in Brdom stoji grad Kolóvec. Njegovo lego oznanjuje že staroslovensko ime, ker »kolo« pomeni prvotno nekaj globokega, »kolija« je jama, kotanja. Kolovec, t. j. stari grad, stoji v takem kraju med višinami kakor v kotanji, da mu je narod dal ime po kolesu, kakor je rad krajevna imena delil po legi. Pa tudi novemu, v koncu doline v zakotju postavljenem gradu to ime dobro pristjuje. Naš povestničarski starina Valvasor⁹ modruje sicer, da ima grad ime od kól (voza), in citira tudi nekega patra Martina Bavčarja, ki izvaja slovenski grajski naziv celo iz latinskega collis, holmec. Prepirati se pač nečemo z nobenim, ni z Valvasorjem ni s patrom, tem manj, ker dandanes v takih rečeh ni enega ni drugega več za avtoriteto ne priznavamo. (Jurčič, Kersnik, 1965: 65)

3. BOGENŠPERK: VERNEK

Grad Bogenšperk je prikazan kakor središče nekdanj velikega posestva J. V. Valvazorja, sedaj pa mu je ostal le še grad, kajti večino posestva je baron moral prodati. Bogenšperk pa je še vedno veličasten in skrivnosten, saj pisateljica pripoveduje o graščakovem laboratoriju, kjer je delal poskuse; na gradu je tudi soba, imenovana muzej, kjer so bile razne zbirke (Na primer kamenje iz vseh slovenskih pokrajin); omenjena je delovna soba z dragocenimi stebri in Valvazorjeva največja dragocenost – njegova obsežna knjižnica, ki ne zanima slovenske aristokracije, zato jo mora prodati v tujino. Mogočen grad z vsemi dragocenostmi izgleda, kakor da se posmehuje obubožanemu plemiču, ki ga mora za vedno zapustiti.

⁹ Na Valvazorja se Jurčič sklicuje še v prvem slovenskem romanu – Deseti brat: »Benjamin G. je bil meščanske rodovine, ni mogel torej ošabno šteti plemenitih prednikov, ki bi si v boju tako ali tako čast pridobili, tudi niso bili njegovi pradedje še tako dolgo naseljeni na Slemenicah, da bi bil mogel gospod Benjamin svoj pridevek v starem kronistu Valvasorju brati.«

Vernek pa je pravo nasprotje izjemnega Bogenšperka. Valvazorjeva varovanka Marija celo pravi, da skoraj z ničemer ne spominja na grad, saj je stavba trikrat manjša od Bogenšperka. Kaže, da je edina dragocenost Verneka Valvazorjev top, ki se ob uskoškem napadu izkaže za izvrsten izum.

Bogastvo Valvazorjevega Bogenšperka, kakršno je prikazano v Vražjem dekletu, zelo dobro opiše Erazem Francisci (ta opis je njegova opomba k avtorjevi predstavitvi omenjenega gradu v Slavi Vojvodine Kranjske):

Kar se tiče omenjenih matematičnih inštrumentov in knjižnice gospoda glavnega avtorja, bi utegnili zaslužiti, da jih radovedne in učene oči ne le bežno pogledajo, temveč da se na njih dalj časa ustavijo, pa da se ljubitelji znanosti ob njih prav z veseljem pokratkočasijo. Zakaj zagotovo vem, da so tisti matematični inštrumenti odlični in da takih drugje, ne le na Kranjskem, temveč tudi v drugih deželah ni veliko najti. Tudi mi je znano, da za njih pomnožitev precej troši, saj je gospod, ki je v matematiki in prirodoslovju dosegel visoko stopnjo ter se za oboje s posebno vnemo ugreva. Nič manj ne porabi za svojo biblioteko. Ta že obstoji, kakor natanko vem, iz nekaj tisoč zvezkov in vsako leto čedalje bolj narašča; najimenoitnejšim knjigarnarjem v Nürnbergu in Frankfurtu to ne utegne biti skrito. Med knjigami, ki jih je že zbral, je marsikatero delo in avtor, ki ni vsakdanji in ki drugod ne pride tako lahko komu pred oči. Zato se ta visoki grad Bogenšperk z vsemi častmi lahko ima za Parnas.

Tudi v slovenskem leposlovju ima Bogenšperk posebno vlogo. Vsi ostali omenjeni gradovi so imeli ogromno materialnega premoženja, Valvazorjev grad pa materialne dobrine pomnoži in oplemeniti z veliko količino kulturnega in duhovnega bogastva in prav zato doživi finančni zlom.

9 LJUDSKO IZROČILO O GRAŠČAKIH V SLOVENSKEM ZGODOVINSKEM ROMANU

Pri Ivanu Sivcu, v romanu Jutro ob kresu se pojavi namigovanje na dve zgodbi, ki živita v ljudskem spominu. Uporabi ju Piskač, ko prepričuje viteza Adama Ravbarja, naj oprostí jetnika – konjarja Karla in vojaka Marka, sicer se mu bo godilo tako kakor smledniškemu graščaku, ki je zaigral svojo dušo, in tako kakor Ulriku Celjskemu, ki je bil kaznovan za svoje razvratno življenje.

V Pregljavih Tolmincih pa srečamo staro Kraguljevo teto, ki v zamaknjenju vidi vse nadaljnje trpljenje Janeza Gradnika, ker se je s kmečkim uporom zoperstavil graščaku Coroniniju. Govori o zlobi grofov in omeni zgodbo o krutem grofu Meninu, ki so ga pojedle uši.

Odločila sem se, da na tem mestu predstavim vse omenjene zgodbe, saj bi bilo brez tega nemogoče razumeti, kaj sta Piskač in Kraguljeva teta želela povedati. Te zgodbe pa se tudi neposredno nanašajo na obravnavano grajsko tematiko, zato menim, da popolnoma sodijo v kontekst.

SMLEDNIŠKI GRAŠČAK

V davnih časih je živel na smledniškem gradu, čigar mogočne razvaline so še danes vidne na obraščenem hribu, neki vitez, ki je bil zelo vdan igri s kockami. Ker mu je bila sreča mila, je vedno stavil visoke vsote in redno dobival. Vsled tega so se mu pričeli njegovi tovariši odtegovati in nazadnje ni bilo nikogar več, ki bi si upal igrati z njim. Zdaj je poklical vitez samega vraga, da bi mu bil tovariš pri igri. Nekoč sta igrala celo noč. Toda sedaj se je sreča obrnila. Vitez je izgubljal stavo za stavo in kmalu je bilo vse njegovo premoženje izgubljeno. Toda strast je bila premočna, zato slednjič zastavi hudiču svojo najmlajšo hčerko in lastno dušo, vendar tudi tokrat izgubi. Tisto noč je okrog gradu razsajal strašen vihar, drugo noč pa so dolgo časa zaman iskali viteza in njegovo hčerko. Potem so graščaka naposled le našli v dvorani, njegov obraz je bil ožgan, iz gradu pa se je plazila ostudna kača. Ko so hoteli mrliča pokopati, so grobarji slišali v krsti čudno rožljanje. Dvignili so pokrov in videli, da od mrliča ni ostalo nič drugega kakor le čevlji, vse ostalo je namreč odnesel hudič. O zakleti grajski hčerki pa ljudje

pripovedujejo, da na grajskem hribu varuje neizmerne zaklade, ki so zavezani v treh velikih rjuhah. Nek pastirček, ki se je bil več dni zaporedoma umival v bistri studenčnici ob vznožju hriba, pa je enkrat to opravilo opustil, je tisti dan zagledal zakleto kačo, ki mu je rekla: »Ko bi se bil ti deček še danes umil v bistri studenčnici, bi me bil rešil in smel bi seči v polne rjuhe cekinov in zajeti kolikor bi hotel. Tako pa si zapravljal svojo in mojo srečo.« s temi besedami je kača za vedno izginila. (Gruden, 1910)

GROF ULRİK CELJSKI (zgodba, kakršno je napisal J. V. Valvazor)

Čeprav je grof Ulrik zaradi sovraštva in tudi sicer zaradi svojih številnih gospostev živel v velikem ugledu, ga vendar Bog ni spoznal za vrednega, da bi jih mogel zapustiti rodnim dedičem in pomnožiti svoj zarod, saj ni bil boljšega mišljenja kot njegov oče, namreč epikurejskega, in je to v svojem vedenju dovolj jasno pokazal. Čeprav je z ženo Katarino dobil dva sina in hčer, mu je vse tri prav zgodaj grob ugrabil in jim ni dovolil staranja v grofovski hiši. Prvorojenega grofa Jurija rojstvo in smrt sta sovpadla, ker so ga morali položiti iz zibelke v krsto, ko so štel 1423. drugi, grof Herman, je dosegel komaj 12. leto, ko so mu leta potekla. Grofično Elizabeto so že v otroških letih obljubili v zakon Matiju, sinu ogrskega gubernatorja Ivana Hunjadija Korvina, toda nebesa, ki tam gori poroke sklepajo in razdirajo, niso soglašala in ne enega semena hotela pustiti takemu zaničevalcu Boga. Zato je tudi ta gospodična v svojih mladih dneh videla zadnji dan svojega življenja, preden je prišla do mladoletnosti in poroke. Njeno še tako mlado telo se je moralo podvreči ne zarodu, temveč trohnenju in njena poročna postelja se je spremenila v grob. On pa, brezbožni oče, je pozneje brez blagoslova prišel do miru ali bolje: do večnega nemira, in njegovi lasje ne brez krvi pod zemljo. (Valvazor, 1984: 234)

TOLMINSKI GROF MENIN

O tolminskem grofu, »katerega so uši snedle«, se pripoveduje med ljudstvom sledeče: Enkrat povabi Poljubince na veliko gostijo. Prigovarjal jim je zlasti naj pridno pijejo. Ko jih na ta način opijani, mu obljubijo dati vse, kar bi od njih zahteval. Sedaj jim reče grof, naj mu odstopijo krasne travnike Dobrave med Poljubinjem in cesto proti Mostu. Pijani kmetje mu privolijo. Samo eden pa ni

hotel o tem nič slišati in je raje plačal grofu kosilo. Zato je ta obdržal svoj del travnika, ostalo pa je bilo poslej grofovsko!

Ta grozoviti grof je vrgel baje vsakega, kdor se je le kaj malega pregrešil, v globoko jamo, ki je segala navzdol baje do polovice hriba in je imela na dnu železno mrežo nad vodo, ki se je spodaj nabirala. Na tej mreži so zdihovali ubogi jetniki. Od zgoraj navzdol se jim je spuščalo vsak dan po malo kruha in vode, dokler niso revno poginili ...

Najbolj znana pa je pripoved o njegovi nenaravni smrti. Nekoč je prisilil veliko ljudi k zelo težkemu delu na polju. Ljudje so nejevoljni delali in privoščili vsako zlo svojemu tlačitelju. Grof pošlje svojega oskrbnika na polje gledat in poslušat, kaj ljudje govorijo. Vrnivši se poroča oskrbnik: »Grof, kolnejo vas!« Nato grof vesel odgovori: »Dokler me le kolnejo, je še dobro!« Grof pošlje čez čas drugič svojega oskrbnika na polje in ta se vrne z enakim odgovorom kakor prvikrat. Tudi sedaj se grof razveseli tega poročila. Ali tretjič prinese oskrbnik poročilo, da kmetje molijo in Boga prosijo, naj bi jih rešil tako okrutnega gospodarja. »Zdaj pa je slabo zame!« odgovori grof in v tistem trenutku mu začnejo lesti uši iz celega života. Služabniki so prihiteli in začeli grofa čistiti. Neprenehoma so ga preoblačili, ker pa ni to nič pomagalo, so ga devali spat v stekleno posteljo, da bi odstranili ta sitni mrčes. Ali vse to ni nič pomagalo in grof je moral nazadnje revno poginiti. Ljudstvo pa je v tem spoznalo božjo kazen in grofovo okrutnost. (Rutar, 1994: 200)

Te zgodbe, ki živijo med slovenskim ljudstvom še danes, kažejo zelo podobno podobo graščakov in grajskega življenja, kakor nam jo prikazujejo avtorji obravnavanih zgodovinskih povesti in romanov.

10 LITERARIZIRANO LJUDSKO IZROČILO¹⁰

Nekatere zgodovinske povesti in romani, ki sem jih izbrala za diplomsko nalogo, so v celoti zasnovane na ljudskem izročilu.

¹⁰ Natančne vsebine teh zgodb so na koncu diplomske naloge – Obnove del.

Povesti Friderik in Veronika ter Erazem Predjamski sta verjetno nastali na podlagi poročil v Valvazorjevi Slavi Vojvodine Kranjske, v kateri je opisana zgodba nesrečne Veronike, hčerke viteza Marka z Desenic, v katero se zaljubi Friderik II. Celjski. Friderika obtožijo tudi umora njegove prve žene Elizabete, Veroniko pa najprej obtožijo čarovništva, nato pa jo grof Herman veli utopiti. To zgodbo v svoji knjigi predstavi Karel Geržan.

Nič manj tragičen pa ni Malavašičev lik Erazma, ki si je za domovanje izbral grad v kraški jami. Kljub temu, da je bil na nedostopnem kraju, je njegov grad dolgo oblegal tržaški glavar Gašper Ravbar in čeprav je bil dobro preskrbljen s hrano, ki jo je dobival po podzemnem hodniku kraške jame, ga je doletela smrt, ker ga je izdal njegov sluga. Ko je šel na stranišče, so ga ustrelili.

Tudi ta zgodba o našem zadnjem roparskem vitezu se je ohranila v ljudski zavesti in preživela dolga stoletja ter doživela literarno objavo (poleg Malavašiča o njem piše tudi Saša Vuga v romanu Erazem Predjamski).

Sivčeva povest Jutro ob kresu pa je zgodba o vitezu Adamu Ravbarju, ki je skupaj z Andrejem Turjaškim rešil našo deželo pred Turki, ko jih je leta 1593 premagal v bitki pri Sisku. Verjetno se je tudi Ivan Sivec oprl na pripoved našega slavnega polihistorja, ki o tej bitki na dan sv. Ahaca poroča takole:

Ko so naši prišli, se je ves besen in razkačen zagnal najprej na kranjske viteze in karlovške strelce na konjih kakor tudi na koroške konjenike, toda trčil je zaradi hrabrega nastopa obeh junakov, gospoda Turjaškega in gospoda Ravbarja, na tako pogumen in oster odpor, da je dosti njegovih padlo, druge pa so razkropljene pognali v beg. Ko je Hasan videl, da je bitka izgubljena, je hotel kakor drugi bežati čez most, toda oba poveljnika arkebuzirjev, gospod Štefan grof Blagaj in gospod Jakob von Prank sta most zaprla in zasedla. Zato je bil prisiljen, iti preko Kolpe, pa je z večino svojih čet doživel faraonsko kopel in v reki klavrno utonil. Česar ni pogoltnila reka, je požrl meč, ki je zadaj sekal. Od osemnajst ali dvajset tisoč Turkov, ki so prekoračili reko, jih ni ušlo več kot dva tisoč in pol.

UGOTOVITVE IN ZAKLJUČEK

Korpus besedil, ki sodijo med slovenske zgodovinske romane in povesti, tematika pa se navezuje tudi na gradove, je kljub vnaprej določenim kriterijem (slovenski avtor, izdaja v Sloveniji, literarna vrsta – povest ali roman, čas in kraj dogajanja) še vedno preobsežen za obravnavo v diplomski nalogi, zato sem število skrčila na 15 del. Da bi bil seznam čim bolj reprezentativen, sem se odločila, da izberem vsaj po eno delo za vsako stoletje, v katerem so usodo slovenskega plebejskega prebivalstva krojili gradovi (izbrala sem namreč stoletja, ki jih je zaznamovala največja moč fevdalne gosposke od 15. stoletja do 18. stoletja, v 19. stoletja pa ta moč že upada).

Besedila sem vrstno opredelila na podlagi avtorjevega podnaslova ali oznake literarnega besedila s strani kritikov, pa tudi po kriteriju dolžine, ki ga je utemeljil Miran Hladnik.

V nadaljevanju naloge pa sem se posvetila predvsem predstavitvi gradov v izbranih literarnih delih. Dogajalni čas je bil natančno predstavljen z letnico na začetku zgodbe (v večini primerov) ali pa so ga avtorji določili že v podnaslovu (tukaj gre večinoma za stoletje). Kraje dogajanja sem poskušala določiti na podlagi imen gradov, ki sem jih poiskala v strokovni literaturi. Mislim, da so vsi avtorji govorili o dejansko obstoječih gradovih na našem ozemlju, čeprav je mogoče prišlo do manjše spremembe imena gradu v leposlovnih delih. Včasih pa se mi zdi, da nekega gradu v strokovni literaturi nisem zasledila zgolj zaradi avtorjeve nedoslednosti, ker grad imenuje kar po imenu kraja, v katerem stoji. Mogoče pa je tudi, da je že zelo dolgo časa, odkar je določen grad propadel in ga zato strokovnjaki na področju zgodovine ne omenjajo več, v ljudskem spominu pa graščina še živi.

Največkrat se v zvezi z gradovi pojavlja zgodovinska tematika. Najljubše teme piscev zgodovinskih romanov in povesti so očitno kmečki upori, turški vpadi, čarovniški procesi in protestantizem, ki so slovenski zgodovini dejansko vtisnili svoj pečat. Te zgodovinske teme pa običajno spremlja tudi ljubezen, ki se dogaja ponavadi med plemičem in neko revno deklico, hčerko graščaku podložnega

kmeta, ali obratno. V večini primerov se nesrečno konča (le ljubezen Elizabete in grajskega konjarja Karla v Jutru ob kresu se po mnogih preizkušnjah konča s poroko).

Nesrečne ljubezni pa niso tema le slovenskih zgodovinskih romanov. Glede na značaj in častihlepnost tedanjega plemstva zgodba o Veroniki Deseniški ni presenetljiva, saj že samo dejstvo, da je povezana s celjsko dinastijo, »opravičuje« tragično zgodbo. Nič manj presenetljivo ni dogajanje na Bavarskem (nekaj let po Veronikinem umoru – Herman jo je dal utopiti) pri rodovini, ki je bila sorodstveno povezana s Celjani, rodovini Wittelsbach.

Bavarski vojvoda Albrecht III. Se je leta 1432 na skrivaj poročil z Agnes, hčerko augsburškega lastnika kopališča, zato njegov oče Ernest Bavarski obtoži snaho čarovništva in jo veli 12. oktobra 1435 pri Stroubingu vreči v Donavo. Potek tega bavarskega dogajanja je morda navdihnila zgodba o nesrečni Friderikovi Veroniki, zgodbo Agnes Bernauer pa je leta 1855 dramatiziral Nemec Christian Friderich Hebbel.

Poleg Veronike Deseniške pa se v obravnavanih delih pojavlja še druga zgodba, ki je ostala v zavesti slovenskega naroda in meče slabo luč na mogočno vladavino grofov Celjskih in je povezana z zadnjim uradnim potomcem rodbine. Ulrih (Urh) Celjski je prikazan kot nepopoljšljiv ženskar in posiljevalec žena in deklet nižjega družbenega sloja in ga zato doleti kazen – smrt mu vzame vse otroke, njega pa umorijo in tako Celjski grofje izumrejo.

Razen Celjanov je ljudem v spominu ostala zgodba o smledniškem graščaku, ki jo omenja Ivan Sivec v povesti Jutro ob kresu. Omenjeni graščak je bil strasten kvartopirec in je svojo in hčerino dušo zaigral ob stavi s hudičem.

Tudi na Tolminskem so imeli tiranskega in hudobnega grofa Menina, ki je mučil podložnike. Užival je ob trpljenju tlačanov, zato so ga pri živem telesu pojedle uši – to nadlogo naj bi s prošnjami nanj priklicali prav podložni kmetje, saj so zelo goreče molili, naj jih Bog reši zlobnega grofa.

Te zgodbe avtorji uporabijo kot svarilo pred nespametnim ravnanjem. Nekateri pa ljudsko izročilo literarizirajo – preoblikujejo v literarno delo (na primer o slavnih junaštvih naših pogumnih vitezov: Erazem Predjamski, Adam Ravbar).

Opazovala sem tudi to, kako so avtorji opisovali posamezne gradove. Ugotovila sem, da sami grajski stavbi niso posvečali velike pozornosti, pač pa jo namenjajo predvsem opisu oseb – torej graščakom, ki ponavadi nimajo pozitivnih značajskih lastnosti, znajo pa se vojskovati in zabavati – predvsem z lovom in viteškimi turnirji.

V treh delih (Erazem Predjamski, Rokovnjači in Vražji dekle) pa gradove Predjama, Kolóvec in Bogenšperk nekoliko bolje spoznamo. Avtorji podajo natančno lokacijo gradu, Jurčič se potrudi razložiti tudi ime gradu Kolóvec, najnatančnejši opis pa je »slika« gradu Bogenšperk, ki nam prikaže mogočno zgradbo, v kateri se skriva knjižnica, laboratorij, muzej in »srce« našega slavnega polihistorja Janeza Vajkarda Valvazorja, ki mi je s svojim delom Slava Vojvodine Kranjske pomagal pri pisanju te diplomske naloge, in z njo zapravlil tudi Bogenšperk.

Iz zgoraj navedenega vidimo, da sta zgodovinska povest in roman, poleg tega, da nam nudita bralske užitke in s kančkom fikcije predstavljata zgodovino slovenskega naroda, tudi odličen medij za ohranitev folklorne tradicije, kulturne zgodovine Slovencev in spomina na njihovo plemstvo ter gradove.

PRILOGE

PRILOGA 1: VSEBINE OBRAVNAVANIH DEL

IVAN MALAVAŠIČ: ERAZEM PREDJAMSKI

Avtor na začetku opiše nerodovitnost in pustost našega kraškega ozemlja, potem pa pove, da si je prav ta kraj izbral Erazem Predjamski za svoje domovanje. Pritegnila ga je verjetno skoraj nedostopna višina in lokacija, ki je ni bilo mogoče zavzeti. Ta grad so postavili Luegarji, prvi iz Erazmovega rodu, ki so na naše ozemlje prišli nekje z Nemškega. Vsi so bili surovi in srčni pretepači in prepirljivci – tudi zadnji njihovega rodu je ostal zvest družinski tradiciji. Bil je pogumen vojak, divje narave kakor grad in njegova okolica. Ljubezni ni nikoli čutil, saj se je s Katarino Ungnadovo poročil le na željo sorodnikov, ker pa je Katarina kmalu umrla, tudi očetovske ljubezni ni poznal. Erazem je imel le enega prijatelja in tega je imel srčno rad. To je bil njegov učitelj vojaških veščin Andrej Baumkirher iz Vipave, ki je bil Erazmu vzor pravega junaka, od katerega je prevzel značaj, srčnost in mišljenje. Andreja so potem v Gradcu obglavili in ta novica je Predjamskega silno užalostila. Javno je očital krivico in želel izstopiti iz cesarske službe. Toda cesar Friderik III. je preveč cenil junaškega vojaka, zato ga je želel obdržati ob sebi. Odtlej sta bila Erazmova edina prijatelja dva lovski psa Sultana. Andreja ni nikoli več omenjal, nanj pa je pogosto mislil. Nekoč so v Frankobrodu priredili veliko slavlje v cesarjevo čast in tudi vitez Erazem je bil med gosti. Med zabavo je nekdo hvalil izvrstnega vojščaka Baumkirherja, to pa je razvnelo tudi njegovega sovražnika grofa Papenhaima, ki je s ponižujočimi besedami omadeževal Andrejev spomin. Ker ni hotel preklicati svojih besed, je Erazem potegnil meč in Papenhaim je bil ubit v viteškem dvoboju. Zaradi zločina je bil potem obsojen na smrt, iz ječe pa ga je rešil Viljem Berenek, svetnik na cesarskem dvoru, ki je prišel k njemu preoblečen v meniha. Prinesel mu je pilo in meč, da se je rešil železnih okovov, straži pa v pijačo primešal sok makovega semena, da so omamljeni zaspali. Erazmu se je opolnoči beg posrečil, preplaval je reko, tam pa ga je čakal njegov služabnik, s katerim sta se potem skupaj vrnila v Predjamo. Nekdanji upravitelj gradu Konrad ga je svaril pred njegovimi sovražniki in ob sovražnih grožnjah se je Erazem odločil, da bo postal roparski vitez. Kmalu je postal strah in trepet bogatih samostanov in neusmiljenih graščakov, nikoli pa ni bil nečloveški do ubogih. S tolovajstvom si je pri cesarju nakopal zamero, zato je ta naročil tržaškemu poglavarju Gašperju Ravbarju, naj Erazma onemogoči. Predjame niso mogli zavzeti in tudi dolgo obleganje ni izstradalo graščaka, saj je Erazem po podzemnem hodniku kraške jame dobival hrano iz Vipave. Po slugi je hrano pošiljal tudi oblegovalcem gradu. Ravbar se je odločil, da bo podkupil slugo, ki bo izdal Erazma. Ker je ta slepo zaupal svojim podložnikom ni pomislil na ukano. Erazma so ustrelili, medtem ko je »opravljal potrebo« ob zelo krhki skali. Sovražniki so zavzeli grad, ob Erazmu pa so našli le njegova Sultana in Konrada, ki je maščeval svojega gospodarja s krvjo njegovega izdajalca, toda sovražniki so ubili tudi njega. Na zadnji poti sta Erazma spremljala le zvesta psa, ki sta od žalosti na gospodarjevem grobu kmalu poginila.

KAREL GRŽAN: FRIDERIK IN VERONIKA

Povest se prične s ponovnim prihodom kartuzijanov v Jurklošter – samostan v dolini Gračnice – in obljubo menihov, da bodo pomagali vsem popotnikom, ki se bodo zatekli v njihov samostan. Na poti do tja so tudi sami potrebovali prenočišče. Ponudil jim ga je nek kmet, ki mu je potem brat Nikolaj, meniški vodja, ozdravil bolno ženo. Kmalu po naselitvi kartuzijanov je na njihova vrata potrkal Friderik II. Celjski in prosil zatočišča za svojo ljubljeno Veroniko, ki je bila trn v peti njegovemu očetu Hermanu. Ta ga je dolžil umora prve žene Elizabete Frankopanske (po Friderikovih besedah je sama zagrešila samomor, da bi se mu maščevala za nezvestobo). Menihi so Veroniko sprejeli, grof Herman pa jo je iskal po vsej deželi in tako prišel tudi v Jurklošter. Menihi so Veroniko dobro skrili in jo rešili pred razbesnelim grofom. Friderik je v tem času gradil grad na Kočevskem in medtem prosil priorja Arnolda, naj ju z Veroniko poroči. Po treh letih skrivanja sta se preselila na grad v Kočevju, kjer se jima je rodi slepi sin, ki sta ga krstila za Janeza. Ta otrok je spregledal, ko mu je Veronika po skrivnem znamenju oprala oči s studenčnico. Potem je Friderik razglasil Veroniko za svojo ženo, to pa je Hermana tako raztogotilo, da je morala bežati. Tastovi biriči so jo ujeli, Friderika pa vrgli v ječo. Hermanu je hči Barbara predlagala, naj Veroniko obtoži čarovništva, saj naj bi Friderika začarala, da se je z njo poročil. Na procesu je v Veronikin prid pričal prior Arnold, zato jo je sodišče oprostilo. Herman je kljub temu naročil svojemu služabniku Joštu Soteškemu, naj jo utopi. Nesrečno Veroniko so pokopali v Braslovčah, 1428 leta pa so jo na Friderikovo željo prestavili v samostan Jurklošter, ki je bil priča njuni ljubezni. Na tej zadnji poti sta jo spremljala od žalosti postarani Friderik in njun sin Janez.

FRAN DETELA: VELIKI GROF

Avtor nam je v romanu prikazal obdobje od spomladi do jeseni leta 1452. Spremljamo lahko boj med Ulrikom Celjskim, sinom Friderika II. In Elizabete Frankopanske, ki se je poročil s hčerjo srbskega despota Jurija, Katarino Branković in med Habsburžanom Friderikom III. Oba sta si želela pridobiti skrbništvo nad mladoletnim ogrsko-češkim kraljem Ladislavom Postumom. Celjan je s svojo diktatorsko politiko izzval zamere ogrske aristokracije, sprl pa se je tudi s Habsburžani, ki so s Friderikom III. na čelu, v rokah držali in ponovno prevzeli oblast rimsko-nemškega cesarstva. Ulrik je izgubil bitko s Habsburžani. Zadnji Celjan se je s svojih bojnih pohodov vračal domov v Celje, kjer so ga vedno sprejemali z vsemi častmi. Tam ga je čakala ljubeča žena Katinka, kateri pa je Ulrik namenjal malo pozornosti. Bil je velik ženskar in se je veliko zabaval z drugimi dekleti, ki jih je večinoma kar posiljeval. Zagledal se je tudi v Kornelijo, posvojenko učitelja latinščine, ta pa se je zaljubila v Viljema Vranjebrškega in se pred grofom zatekla na njegov grad. Ko je Celjan izvedel, da mu je Viljem prekrižal načrte, uniči njegovo graščino. Kornelijin pravi oče je bil graščak Leopold Trnovski, ki je bil ena izmed prič, ki so Friderika II. dolžile zločina nad Elizabeto Frankopansko. Po smrti grofa Hermana se je Friderik vsem pričam maščeval in »grad za gradom je padal«. Friderik je ubil tudi Leopolda in njegovo ženo, hčerko Kornelijo pa je zeliščarica Mana prinesla k Petaciju. Najhujši med vsemi Celjani je bil zadnji izmed njih – grof Ulrik, ki je s svojim razuzdanim življenjem povzročil marsikakšno nesrečo, zato ga je doletela huda kazen – oba otroka, ki mu jih je rodila žena Katarina Branković, sta umrla, leta 1456 pa so

umorili tudi njega. Celjski rod je izumrl, po velikem boju pa je vse njihovo premoženje prišlo v roke Habsburžanov.

MIROSLAV MALOVRH: OPATOV PRAPORŠČAK

Zgodba se dogaja leta 1404 v samostanu Zatična na Dolenjskem. Na bližnji graščini Smreka, je bil oskrbnik oče Andreja Rovana, praporščaka zatiškega opata Albertusa plemenitega Lindeka. Na začetku se je Andrej poslavljaj od svoje izvoljenke Polonice, ker ga je opat poslal v Celje s sporočilom za grofa Hermana, takratnega deželnega glavarja Kranjske. Nadejal se je namreč, da mu bo grof pomagal obdržati mesto opata. V neposredni bližini samostana je bil tudi grad Št. Lambert, ki ga je imela v lasti vojvodinja Virida, Albertusova zaveznica in njegova dolgoletna ljubica. Pri njej je živela opatova sestra Margareta, ki je ogrela Rovanovo srce. Nekoč se je opat odločil, da bo zapeljal Polonico, zato jo je hodil obiskovat preoblečen v divjega lovca. Potem je naročil svojim pajdašem Poloničino ugrabitev. Odpeljali so jo na neko posestvo, njeno babico pa zaprli. Dekle je pred opatom svaril Rovanov prijatelj Matija in ji poklonil bodalce, ki bi ga v sili lahko uporabila. Opat jo je hotel posiliti, zato ga je Polonica zabodla. Kaznovana je bila tako, da je morala gola plesati čarovniški ples (opat jo je namreč obtožil čarovništva), nato pa jo je posilil Pavel Glogvic, Margaretin zaročenec. Osramočena in ponižana Polonica se je utopila v vodnjaku, Rovana pa se je odločil maščevati njeno smrt. Glogvica je v dvoboju ubil, Albertusu pa uničil kariero. Na mesto zatiškega opata so postavili meniha Petra iz samostana v Reinu. Novi opat se je kazal kot dober in načelen kristjan, potem pa je nekoč zaigral napad nase in za to obdolži Albertusa, ki naj bi poslal napadalca. Matiji se je to zdelo sumljivo. Ko je povedal Margareti, da je njen brat v ječi, ga je prosila za pomoč. Andrej in Matija sta osvobodila domnevnega napadalca, ki je notarju povedal resnico. Albertusa so izpustili iz ječe, klub temu pa je moral za vedno ostati na pristavi Weinhof blizu Gradca. Bivši opat je občudoval svojega rešitelja, ker je bil sposoben odpustiti smrtnemu sovražniku, zato je v zadnjem pismu sestri, dal blagoslov za njuno zvezo. V povesti sta nastopala tudi Helena in njen brat grof Lamberg z gradu Kamen. Helena je bila nekaj časa v gosteh na Št. Lambertu, grof pa pri zatiškem opatu, kjer je bil udeleženec na potratni pojedini in lovski zabavi. Začasni upravitelj samostana Zatična je postal pater Hugon, privrženec Jana Husa ter zvesti prijatelj Rovana in Matije.

JAKOB SKET: MIKLOVA ZALA

Na dan sv. Petra in Pavla leta 1478 je bil na podružnici v Svetnah v Rožni dolini na Koroškem velik praznik. Nad vasjo je bila vzpetina, ki se je imenovala Gradišče – ime je dobila po nekdanj mogočnem gradu, ki je bil v času dogajanja naše zgodbe že v ruševinah. Na praznik so se vaščani na znamenje očeta Serajnika – nekakšnega vaškega poglavarja – zbrali prav na tej planoti. Serajnik jih je opozoril na pretečo turško nevarnost in jim predlagal, da v ta namen utrdijo razpadajoče grajsko obzidje in v gradu pripravijo obrambni tabor. Vsi so pridno delali in razpadajoči grad je kmalu postal močna protiturška utrdba. Stari Serajnik je prosil svojega sina Mirka, naj ne pogleduje za Almiro, hčerjo laškega žida in goljufa Tresloglava, saj sta imela namen postati graščaka in si podrediti vso Rožno dolino. Tresloglav je kmetom v stiski posojal denar za velike obresti, tako da marsikdo ni mogel vrniti dolga. To se je zgodilo tudi Serajnikovemu sosedu,

zato mu je Tresoglav zaplenil domačijo in se sam naselil vanjo. Na Serajnikovom domu sta bili tedaj na obisku Miklova Zala, Mirkova nevesta, in njena mati. Zala je povedala Mirku, da jo njegova nezvestoba zelo žalosti, Mirko pa ji je zagotovil večno vdanost in zvestobo. Zala je bila sirota, saj je njen oče izgubil življenje, ko je odšel s Serajnikom in bratom Markom na vojno proti Turkom. Tam je za posledicami neke bolezni umrl, Marka pa so Turki odpeljali v ujetništvo. Almira je bila besna, ker je videla, da Mirko ljubi Zalo, zato mu je prisegla maščevanje, ki je Mirka spremljalo kakor temna senca med pripravami na poroko. Dva dni pred svatbo se je s kupčije vrnil Almirin oče in povedal, da se približujejo Turki. Hči ga je prosila, naj Turke pripelje v Svetne, da vas opustošijo, pustijo naj le Mirka, Zalo pa naj odpeljejo v sužnost, saj je bila tako lepa, da bi gotovo očarala turškega sultana. Tresoglav je ustregel hčerini želji in na dan Zaline in Mirkove poroke pripeljal v vas Turke. Kljub vsemu pa krvoločnežem ni uspelo zavzeti utrdb, saj so jo ljudje dobro zavarovali, branili pa so jo pogumni možje, ki so svoje žene, otroke in ostarele skrili na planoto nad težko dostopno sotesko, ki so jo tudi zastražili. Serajnik je s seboj na varno vzel Almiro, saj se mu je dekle zasmililo, njenega očeta pa ni bilo nikjer najti, pomagal je namreč Turkom. Ker drugače ni bilo mogoče zavzeti trdnjave, se je Tresoglav odločil, da bo napadalce popeljal skozi skrivni grajski hodnik. Turki so zatem pobili prevarane bojavnike, le Mirku in njegovim prijateljem so pustili življenje. Za plačilo pa so zahtevali tudi Zalo. Ponjo je šel Davorin, razkril ji je načrt, kako bosta rešila Mirka in prijatelje, saj je bila turška vojska popolnoma opita. Načrt jima je prekrizala Almira, ki ju je izdala. Zato sta morala Zala in Davorin v turško ujetništvo. Ob odhodu so razbojniki požgali še nekaj cerkva in vas Svetne, pustili so le Serajnikovo in Tresoglavovo hišo. Davorinu se je uspelo rešiti iz reke Drave. Vrnil se je domov, ker pa se mu je nekoliko omračil um, mu ni nihče verjel, da je Almira izdajalka. Kmalu ji je spet uspelo omrežiti Mirka in po smrti starega Serajnika sta se odločila za poroko. Daleč na Turškem je dan za dnem molila in jokala Miklova Zala, od katere so po dolгих letih zahtevali, naj se odpove še svoji veri. Njeno žalost in molitev je slišal paznik, ki ni bil nihče drug kot njen stric Marko, ki ji je omogočil pobeg in jo rešil pred smrtjo, ki bi jo doletela, ker se ni odpovedala krščanstvu. Tako se je po sedmih letih vrnila v Rožno dolino, ravno na dan Mirkove in Almirine poroke. Prišla je kakor beračica, vendar jo je njen pes Kastor takoj spoznal, vsi drugi pa še ne. Zala je razkrinkala Almiro, svojo identiteto pa razkrila s podobo Matere božje, ki ji jo je na poročni dan poklonil oče Serajnik. Neskončno se je razveselila tudi berača Davorina. Almiro so osramočeno nagnali, potem pa namesto svatbe praznovali Zalino vrnitev.

IVAN SIVEC: KRVAVA GRAJSKA SVATBA

Povest se začne 1528. leta, v Mengšu na Mihaelovem sejmu. Verniki so najprej opravili mašo v čast svojemu zavetniku, ki jo je daroval mengeški vikar Matej Stiški. Pri maši je svoje farane opozoril na pretečo turško nevarnost, vendar so na sejmu Mengšani kaj hitro pozabili na vse težave, zato so se zabavali in veselo trgovali. Sejmu se ni odrekla niti grajska gospodična Karolina in njeno obnašanje je bilo prav razsipno. Kupovala naj bi namreč balo, saj se je govorilo, da se bo v kratkem poročila z Viljemom Černelskim. Prav takrat pa so na sejem prihrumeli Turki in pobili veliko ljudi, ostale so odpeljali s seboj kot turške ujetnike. Na poti jih je prestregel samostojni vojaški oddelek v uniformah cesarske vojske in rešil

ujetnike. Turke so pobili, poveljnika Harisa pa odpeljali s seboj (kot ujetnika). Med osvobodenci sta bila tudi župan Lovrenc Zupan in njegov sin Izidor, ki se je nameraval poročiti z Blejčevo Marijo, hčerjo nekdanjega najbolj upornega blejskega kmeta. Župan se je zelo trudil, da bi izvedel rešiteljevo ime, ta pa jim je odgovoril, naj ga kličejo kar Sovdat. Nato so se vojaki z osvobodenci in ujetniki odpravili proti gradu, ker pa jih graščak ni sprejel, so se obrnili nazaj proti cerkvi. Tam jim je vikar ponudil prenočišče, v zameno za pomoč pri zidavi protiturškega obzidja. Vojaki so bili dober zgled za ostale Mengšane, zato je delo hitro napredovalo. Graščaku pa nihče ni opravljal tlake, kar ga je tako razjezilo, da je kmetom prepovedal pašo na grajskem travniku. Podložniki so se zaradi takega tiranstva pripravljali na upor, ki ga je vodil župan s pomočjo izkušenega Blejca. Žal je upor propadel, župan pa končal na vislicah (graščak je namreč mislil, da je Lovrenc kriv smrti njegove žene, ki je bila umorjena pred sedmimi leti, ko je šla skupaj z njim in Kristlom kupovat darilo za Karolinino poroko). Kristl se je potem znašel kot ujetnik na Turškem, klub temu pa si je želel umreti doma, zato je Turkom pokazal pot do Mengša, pred smrtjo pa graščaku v pismu pojasnil, da župan ni zakrivil zločina izpred sedmih let. Sovdat je zapeljal Karolino, oče pa ji je povedal, da je ta vojak njegov polbrat, torej Karolinin stric. Gospodična je tudi prosila očeta, naj Turka Harisa izpred cerkve, kjer je bil postavljen zato, da so se norčevali iz njega, preseli v grajsko ječo, kjer mu je potem sama stregla. Karolina je zanosila z Viljemom, njenega brata Sebastijana pa so ugrabili Turki in zanj zahtevali odkupnino. Haris je v pomoč ponudil zelo dragocen nakit s tremi dragulji in obeskom z vgraviranim mengeškim grbom. Sovdat je nakit spoznal – to je nakit, ki ga je graščakinja kupila pred sedmimi leti – Karolina pa sedaj ve kdo je morilec njene matere in ga vrže v ječo. Haris je prenočil pri njej in jo zasnužil, potem pa na grad povabil Turke v svate. Upal pa je tudi, da bodo vrnili Sebastiana. Karolinin brat se ni vrnil, njo pa so želeli na silo poročiti. Omamljena se je še pravočasno spomnila, da imajo v kleti smodnik. Turke je zvalila »na dobro vino«, z baklo zažgala sod, eksplozija pa je porušila grad in pokopala vse, ki so bili v njem, rešil se je le Sovdat.

IVAN SIVEC: JUTO OB KRESU

To je pripoved o slovenskem vitezu Adamu Ravbarju, ki je s svojimi otroki in drugo ženo Ano živel na gradu Krumperk. Začne se na kresni večer 1592. leta. Ravbarju ni bilo všeč, da se je njegova hči Elizabeta, ki so jo imeli vsi zaradi nekakšnih videnj za nekoliko čudaško, zabavala skupaj s podložniki. Ponjo je poslal Piskača, svojega daljnega sorodnika, upokojenega viteza Leonarda Ravbarja, ki je bil tudi nekakšen posebnež. Ni hotel živeti v gradu, pač pa je bil raje v svoji vrtnarski hišici (bil je grajski vrtnar), kjer je pisal pesmi. Elizabeta se ni zmenila za pesnika in s kresovanja odšla zadnja. Naslednje jutro je ljudem grozila turška nevarnost, zato so vsi odšli v tabore, le konjar Karel je šel iskat Elizabeto, ker je bil zaljubljen vanjo. Premraženo, blodečo in utapljajočo jo je našel v grajskem ribniku. Potegnil jo je iz vode, jo ogrnil s svojo srajco in jo skril v bližnjo votlino. Ker je šlo za lažni preplah, so se ljudje kmalu vrnili na svoje domove, Karel pa je pripeljal nazaj pomanjkljivo oblečeno grajsko hčer, ki jo je rešil pred smrtjo. Zaradi te sramote je graščak vrgel Karla v ječo (prave ječe ta grad ni imel, je pa stal na skali ječe nekdanjega gradu), kjer se mu je prikazal očetov duh in vsako noč je izpod stropa na skalo kapljala očetova kri. Ravbar se je

odločil, da je treba Elizabeto omožiti. Ravbarjeva hčerka se je možitve veselila, vendar je bil njen edini snubec klateški vitez Paradajzar. Karlov prijatelj, vojak Marko, mu je s fračo poslal kamen v hrbet, zato so tudi njega vrgli v ječo, vendar on ni videl in ne slišal kapelj krvi. Slišala in videla pa je to čudno znamenje grajska hči Elizabeta, ko je obiskala jetnika (kot majhna deklica je šla z ječarjem v ječo, kjer je v krvi umiral Karlov oče Jakob, ki ga je dal njen dedek zaradi upornišтва do smrti prebičati). Marko je začel verjeti v čudno znamenje in v vas poslal svojega goloba Kljunača s sporočilom. »Tu je Jakobova kri.« stara Juričevka, Karlova mati, je sporočilo razumela, ljudstvo pa je zahtevalo, naj graščak izpusti jetnika. Ker spora niso rešili sami, sta o krivdi razsodila deželna odbornika iz Ljubljane. Piskač je Adama pregovoril, da je umaknil obtožbo, in po razsodbi sta bila fanta prosta. Ravbarju niti najmanj ni bilo všeč, da se je Elizabeta sestajala s konjarjem, zato se ga je skušal na različne načine znebiti. Najprej je naročil Paradajzarju, naj ga napade, ta pa ga je hudo ranil. Zanj so lepo skrbeli Piskač, Marko in Elizabeta. Ko je po dolgem času okrevail, je grajska hči z njim zanosila. Graščaka je to zelo razjezilo, zato je vzel Karla s seboj v boj proti Turkom, ki ga je pri Sisku vodil Ravbarjev prijatelj Andrej Turjaški. Adam je Karlu želel smrti, vendar se je pred bojem tega pokesal in obljubil, da če se bo konjar vrnil živ na Kranjsko, bo dobil njegovo hčer za ženo in pristavo na kateri bosta lahko živela. Bitka je bila uspešna za krščansko stran, večina žrtev je bila namreč turških, dasiravno je imela Alahova vojska po številu vojščakov desetkratno premoč. Trdnjava v Sisku je bila obvarovana, naše dežele pa rešene Turkov. V čast te zmage je bilo na Krumperku veliko slavlje. Adam Ravbar je priredil viteški turnir, kakršnega še ni bilo, in v gosteh je bil tudi Turjačan. Čez čas pa se je k Marku vrnil njegov Kljunač s Karlovim sporočilom: »Nikoli te ne bom pozabil, moja ljubljena Eliza!« Marko je bil srečen, da je golobček dokazal, kako je sposoben, saj je preletel zelo dolgo pot (iz Siska); še srečnejši pa je bil, ker je spoznal, da njegov prijatelj živi. Eliza je zaradi razburjenja ob novici rodila mrtvega otroka in potem hudo zbolela. V tistem času se je Marko Starovasnik poročil s svojo drago Marjano in ko so se na svatbi veselili, se je vrnil Karel. Najprej je na pokopališču obiskal pokojno mater, potem pa odšel na grad k Elizi. Dekletu se je ob Karlu zdravje hitro vrnilo, vitez Ravbar pa je držal svojo obljubo. Tako sta se hlapec in grajska hči jeseni leta 1593 poročila. Adam je čez dve leti umrl, ob tretji obletnici zmage nad Turki pa se je prav na dan sv. Ahaca Elizi in Karlu rodil sin, ki sta ga poimenovala Ahac.

JOSIP JURČIČ: GRAD ROJINJE

Pisalo se je leto 1593. Takrat so bili Turki pri Sisku poraženi. Dva vojščaka, sta se vračala z bojnega pohoda. To sta bila France Rojar, lastnik gradu Rojinje, ki je stal nekje na Dolenjskem, in njegov varovanec Vilibald Polut, ki sta šla proti domu. Zadnji konec poti sta si privoščila počitek. Ko je France zaspal, mu je Vilibald s sulico prerezal vrat in zbežal, ker je zaslišal približevanje gozdarja in njegovega sina Štefeta. Ta dva sta potem obvezala rano in vzela Franceta v oskrbo na svoj dom, kjer se je po treh mesecih postavil na noge. Zdravil ga je star zeliščar Črtek, ki je veliko potoval po okoliških krajih. Ko se je vrnil, je pripovedoval o veliki svatbi na gradu Rojinje; poročila sta se Rojarjeva žena in Vilibald. Tam pa je živela tudi Francetova edinka Anica iz prvega zakona, ki je nova gospodarja nista marala. Anica je imela svojega očeta zelo rada in ni verjela

Vilibaldu in mačehi, da je mrtev, ker ga je v sanjah videla ležati v gozdu. Sedemletna hči se je zato odpravila iskat očeta, Rojar pa se je tudi takoj odpravil proti domu, ker ga je novica neprijetno presenetila. Na poti domov ga je spremljal Štefe. V zasneženem gozdu je premražena Anica zaihtela pod smreko, kjer si je poiskala zavetje, ravno ko sta šla mimo, vendar je Štefe rekel, da je bil to le glas živali. Potem sta se ustavila v krčmi, kjer so se po neuspešnem iskanju gredli tudi Rojarjevi hlapci. Tam so se pogovarjali o nesrečni gospodarjevi hčerki. France je sedaj vedel kje je njegova Anica in odhitel ponjo. Vest, da se je Rojar vrnil, se je hitro razširila in ko je prišel naslednji dan domov, zločincev že ni bilo več na gradu. Anica je odrasla in se poročila s plemenitašem Petrom Korenom, ki je bil po besedah hlapcev prav tako dober gospodar, kakor France, zato sta z Anico srečno živela. Družina starega drvarja se je potem preselila na pristavo. Prestopnika Vilibalda so oblasti obesile, ker je postal cestni razbojnik, Rojarjeva žena pa je umrla na pristavi pred gradom Rojinje. Kmalu po njeni smrti pa se je od življenja poslovil tudi France.

IVAN TAVČAR: GRAJSKI PISAR

Jošt Tolmajnar, grajski pisar gospoda Ruprehta, freisinškega škofa, grofa v Polaciji (na posestvu Visoko v Poljanski dolini), se je odločil za snubitev hčerke Primoža Dobničana. Vrnil se je žalosten, saj je ugotovil, da je Dobničanova Franca gorela za protestantsko vero in ljubila Jerneja Knaflja, očeta predikanta iz Kranja. Njegov smrtni sovražnik je bil loški kaplan Vrban Wurtzer. V Jerneju je videl močno konkurenco, zato je nahujskal ljudi, da so ga ubili – v zadnjih trenutkih je bila z njim le Franca. Ker je bil grajski pisar zagrizen papist, je zelo nerad ugodil visoškemu oskrbniku Janezu Hohenburgu, ki mu je na grad pripeljal grofico Suzano, sorodnico loškega škofa. Bila je luteranka, na Visokem pa so jo želeli spreobrniti. Suzano je spremljala prijateljica Agata, o kateri je Jošt menil, da je grofičina služabnica in se vanjo brezmejno zaljubil. Krivoverka se je kmalu uradno spreobrnila, ostale verske prestopnike pa je Hohenburg kaznoval – Johana Stopistrana in mater Medudko, ki sta bila skakača (bičala sta se, molila in ljudem govorila, da morajo zidati cerkve in se spreobračati). Sodili so tudi beraču Luki, ki je pobiral darove kot popotnico za na božjo pot, potem pa jih je naprej prodal. Te grešnike so za pokoro postavili v mrzel potok, Franci z Dobja pa so za kazen ostrigli lepe dolge lase. Po svojo Suzano je tedaj prišel grof Herbert, saj ji je škof njeno zmoto odpustil. Na Visokem so se poslovili in odjezdili proti Loki. Jošt je prosil svojega upravitelja, naj ga oprosti službe pisarja in pohitel za Agato, »da bi jih posvaril in opozoril« na najnevarnejši del poti, ki se imenuje Hudi pot (nevaren prepad, krušeče se skale). Plemenitašem je kmalu postalo jasno, kakšen je bil namen Joštovega prihoda, zato mu je grof Herbert povedal, da je Agata njegova sestra, in zato ni primerna družica za grajskega pisarja. Tolmajnarja je novica tako prizadela, da se je opotekel na ledeni stezi in omahnil v prepad.

ANTON INGOLIČ: GORELE SO GRMADE

Črni stotnik

Leta 1649 se je stotnik Jurij vračal z vojaškega pohoda domov v Belo Krajino. Med potjo se je ustavil v Mariboru, kjer so ga prosili, naj bo krstni boter nekemu otroku. Med pogostitvijo je povabljenim pripovedoval o velikem razsipništvu na turških gradovih. Zapletel se z neko otrokovo sorodnico Suzano, ki mu kasneje

rodila otroka. V Framu na gradu je srečal vdovo pokojnega oskrbnika – Leopoldino, ki je prav tako z njim zanosila. Stotnika so se domači zelo razveselili (oče Mihajlo, mati Veronika, brat Mihael, mlajši brat Janž, ki ga je komaj spoznal, in teta Betka). Ko je Jurij nehal pripovedovati o dogodivščinah iz turških krajev, so mu svetovali, naj se čim prej poroči. Jurij je kmalu prejel Leopoldinino pismo, v katerem mu je sporočila, da je noseča in da grad v Framu potrebuje oskrbnika. Na bratovi svatbi se je Janž dolgočasil, zato je odšel raziskovat okolico. Našel je požgan grad Gromberk, do koder ga je pripeljala deklica Urška, ki je v bližini stanovala skupaj s svojim očetom. Na gradu je spoznal tudi staro Ovničko, ki je skovikala kot sova. Odločil se je, da bo ta grad kupil in ga obnovil. Teta Betka mu je za ženo našla Novomeščanko Rozino, sodarjevo hčerko, ki ji zakotno posestvo ni bilo po volji, zato se je na začetku zakona zabavala z Jurijem na Framskem gradu. Potem se je Leopoldini in Juriju rodil sin Poldek. Delo grajskega oskrbnika pa je Juriju kmalu začelo presedati, ker je bil sam pravičen do podložnikov, grof in grajski pisar pa sta zahtevala drugače. Vedno bolj je pogrešal čase, ko se je vojskoval. Umrli mu je tudi oče Mihajlo. Bratje so se sporazumeli, da bo Mihael izplačal mlajša dva. Jurij in Mihael sta potem zaprosila za viteški naslov in ko sta ga dobila, sta uporabljala tudi svoj grb. Ko je umrla teta Betka, je vse svoje premoženje zapustila Janžu. Jurijev mali vitez Poldek pa je pri petih letih padel s konja in se smrtno ponesrečil, zato je Janž primaknil nekaj tetinih zlatnikov za nečakovo lepo grobnico, ki je njegov oče sam ne bi mogel plačati. Ko je grof ukazal, da morajo kmetje delati tlako na Slivniškem gospodstvu, oni pa so za plačilo raje pomagali graditi Janžev in grad, ki so ga ob uporabi sami požgali, se je Jurij odločil odstopiti z mesta Framskega upravitelja in zopet odšel v boj.

Janž Gomberžan

Janž je na Gomberku sezidal hišo in hlev, Rozina pa je v Novem mestu rodila hčerko Evo. Preden se je vrnila k svojemu možu in mu rodila tudi sina Ivana, se je zelo dolgo obotavljala. Janž si je želel veliko družino, njegova žena pa ne (imela je še en splav, naslednji otrok pa je kmalu po rojstvu umrl). Takrat je Rozina z Evico začela vedno pogostejše zahajati v graščino Frajštajn. Janževa žena je bila vedno bolj nezadovoljna in nekoč je svojemu možu povedala, da je Evičin oče pravzaprav Jurij. Zaradi vseh teh težav je Janž našel uteho v Urški, saj jo je srčno ljubil in je bil zelo srečen, ko je z njim tudi zanosila. Rozini je oče po smrti zapustil precej premoženja, vendar ko se je z zapuščino vračala na Gromberk, so nočni roparji ustrelili njenega brata Jakoba, ki jo je peljal, njo pa so močno ranili zato je kmalu umrla. Janž se je čez nekaj časa poročil z Urško. Eva pa se je odločila, da bo odšla k svojemu pravemu očetu, vendar jo je Jurij kmalu pripeljal nazaj. Potem se je Eva ponudila za pestunjo pri krčmarju Golobu njen oče pa je padel v boju s Turki. Pokopan je bil z vsemi vojaškimi častmi, in položili so ga k sinu Poldku v družinsko grobnico na framskem pokopališču.

Eva

Eva je bila natarica v Golobovi krčmi in njena lepota je privabljala veliko gostov. Graščaku Kravsu pa to ni bilo všeč, saj je zato grajska gostilna ostajala prazna. Eva je potem rodila sina Jurija, ki je nesrečno končal pod kolesi kočije, ko je čez cesto tekel za mačko. V tistem času so po deželi začeli izganjati čarovnice,

in kmalu so naznanili Dolgo Lizo, ki naj bi bila kriva grofčine neplodnosti, ovadili pa so tudi Evo, ker so jo večkrat videli v Lizini družbi; najbolj sumljiva je bila pač njena lepota. Po naznanitvi so Evo in Dolgo Lizo odvedli v mariborsko grajsko ječo, kjer so Lizi izsilili priznanje, da je coprnica, da hodi na Rogaško goro, da ima spolne odnose s hudičem in s svojim kozlom Feliksom, Eva pa je kljub mučenju vse vztrajno zanikala. Sodišče je potem razsodilo, da je obe »čarovnici«¹ potrebno sežgati na grmadi. Janž je želel rešiti Evo, zato je odšel po pomoč k Uskokom. Ko so slišali, da je hčer stotnika Jurija v nevarnosti, so se takoj odločili za napad gradu in rešili obe obtoženki. Liza je potem po vasi iskala svojega kozla, zato so jo grajski biriči ujeli in odvedli na sodni proces, kjer so sodbo izvršili. Eve niso nikjer našli, zato so se odločili, da bodo sežgali le njen portret, ljudstvu pa so rekli, da je skupaj s sliko zgorela tudi čarovnica, kjerkoli že je, pa saj so jo tako rešili in odnesli hudiči. Tisto leto 1679 je umrl tudi gromberški gospodar Janž, pod seboj ga je pokopalo kamenje, ki so ga vozili za gradnjo Ivanove hiše.

SLAVKO DOKL: USKOŠKA PRINCESA

Žumberk je prostrano, razgibano, valovito in zaokroženo ozemlje med rekami Kolpo, Savo in delno Krko ter se razteza med Slovenijo in Hrvaško. Žumberk se je imenoval tudi grad, kjer se je leta 1630 uskoškemu kapetanu Nikoli Susi in njegovi ženi Marici rodil sin Pier. Mali Uskok je že v svojih rosnih letih rad poslušal deda Jova, ko mu je pripovedoval o Turkih in svojih junaštvih v boju z njimi. Pier je bil bister fant in ker je bil tudi močan, je postal vodja uskoških otrok, s katerimi se je igral in raziskoval »dolino gradov«² na drugi strani Gorjancev. Nekoč so se odpravili na potep in spotoma rešili dve deklici, ki so ju v Pendirjevki ujeli razbojniki in ju posilili. To sta bili rdečelasa šestletna Ana Marija Wuzeth z gradu Gracarjev turn in črno lasa Margareta Herberštajn z gradu Prežek. Ano Marijo je ta izkušnja zelo prizadela, bolelo pa jo je tudi to, da so ji njeni vrstniki zaradi ognjeno rdečih las nadeli vzdevek Paradajzarica. Deklica je odraščala in postajala vedno lepša, le prijateljev – razen svojih bratov in Margarete – ni imela. Bila je zelo dobra jahalka, vendar je nekoč zaradi nepazljivosti, ko je želela uiti nevihti, padla s konja. Ravno takrat so se tam spet potepali Pier in njegovi prijatelji. Pomagali so princeski na konja in Pier je takoj spoznal dekle, ki jo je nekoč rešil iz rok razbojnikov. Na jesen je Uskokom začelo primanjkovati tudi hrane, zato so se odločili, da bodo oropali grad Ulricha pl. Tattenbacha – Vrhovo. Tja so poslali Lazarja (kot ogleduha), graščak pa ga je ujel in zaprl. Ana Marija je izvedela, da ga namerava izpustiti, zato je izkoristila priložnosti, ga počakala v gozdu in mu izročila 20 srebrnikov ter pismo za Piera, v katerem ga je prosila za snidenje. Ana Marija se je graščakom želela maščevati za vsa ponižanja, njen namen pa je bil tudi pomagati Uskokom, da bi prišli do hrane. Uskoki so z Anino pomočjo plenili po »dolini gradov«³ – najprej Oštre v bližini Kostanjevice, kjer je Severin pl. Schweizner zverinsko pokončal njihovega vrstnika Petra (sestradal ga je do smrti, tudi zastupitev noge je pripomogla h kruti smrti, graščak pa je dopustil, da so se ga nazadnje lotile še podgane), zato so Uskoki graščaka umorili, klet pa izropali. Naslednji je bil »obisk«⁴ na gradu Vrhovo, kjer so hlapce omamili z opojno snovjo, ki so jo nasuli v gobe. Od graščaka so zahtevali vse dragocenosti (zbirko starih kovancev, ženin nakit, zlato posodje iz grajske kapele). Ana je slutila, da bi lahko odkrili njeno sodelovanje pri

roparskih napadih, zato je takrat ko so njeni starši odšli na romanje, pripravila napad na Gracarjev turn. Sin Ernesta Herberštajna, Margaretin brat, se je zaljubil v revno Mejačevo Katarino s Tolstega vrha, zato jo je njegov oče ovadil krvnemu sodstvu v Šentjerneju, kjer so jo obsodili na čarovniškem procesu. Karlu se je omračil um in kmalu je umrl. Uskoki so hoteli maščevati nesrečno Katarino, zato so napadli tudi starega Herberštajna in temeljito izpraznili kaščo na Prežku. Namenili so se tudi na grad Golo, čeprav jim graščak Gall ni bil trn v peti. Pred napadom se je šel Pier posvetovat z Ano Marijo, medtem pa je njegove prijatelje ukanil Ferenc, ki ga je poslal Tattenbach, ker se je za rop želel maščevati. Uskoke je zvalil v grajsko klet, tam jih je opil, hlapci pa so jim nato posekali glave. Cigan Marko (kurji tat) je obžaloval, da je Ferencu izdal Uskoke. Ana Marija in Pier nista mogla prenesti bolečine ob izgubi prijateljev, zato sta odšla v Dalmacijo, od tam pa na ladji kapitana Borina v Benetke. Pier je postal mornar, z Ano Marijo sta se poročila in dobila sina Adama. Kmalu pa je Ana nevarno zbolela. Pred smrtjo je prosila svojega moža, naj se s sinom vrneta na Žumberk, njo pa naj pokoplje v Benetkah. Med vračanjem v domače kraje sta Adam in njegov oče doživela brodolom. Rešili so ju mornarji z otoka Silba. Na Silbi se je v Piera zaljubila hčer kralja otoka – Matulina. Naš junak je potem otočanom pomagal pregnati Turke, in vsi so ga zelo spoštovali in mu ponujali bivališče, toda on je želel ustreči ženini volji, zato se je poslovil, Matulini pa zaklical, da se bosta še srečala.

ILKA VAŠTE: VRAŽJE DEKLE

Zgodba govori o Valvazorjevi varovanki Mariji Troštovi, ki je bila hčerka Pavla Vitezoviča. Bila je Valvazorjeva desna roka pri njegovih znanstvenih poskusih, urejala mu je knjižnico, tehnološke zbirke in Valvazor je menil, da ga je po duhu prerasla. Imenoval jo je »moj famulus« in »mater spiritus«. V času dogajanja te zgodbe je Valvazor že prodajal svoje premoženje, ker je z izdajo Slave Vojvodine Kranjske zabredel v velike dolgove. Na koncu je prodal še grad Bogenšperk in kupil meščansko hišo v Krškem. Žena mu je zamerila, da je zapravil vse bogastvo, Marija pa je bila edina, ki je razumela njegovo dušo. Na poti do Krškega so se ustavili na gradu Wernegk pri Valvazorjevi tašči, kjer so jih ponoči napadli Uskoki in ugrabili Marijo. Takrat se je baron šele zavedel, kako močno ljubi ta svoj »famulus«. Marijo je rešil Janez, znanec iz Šmartnega, ki je na vaških srečanjih igral harmoniko in se kasneje pridružil Uskokom. Ko so prispeli v Krško, je Marija tam sreča Matijo Grajžarja – moškega, ki ga je ljubila. Matija ji povedal, da bo odšel v samostan; bal se je namreč poroke z njo, ker je bil reven (bil je risar v Valvazorjevi tiskarni, Trošt – Marijin krušni oče – pa je bil tiskar) in bi jo zato prikrajšal za razkošno življenje. Marija je pred smrtjo svojega dobrotnika morala obljubiti, da mu bo izpolnila zadnjo željo. Valvazor se je zelo bal, da ne bi ostala sama na svetu, saj je bila njegova žena ljubosumna nanjo. Želel je, da bi se poročila z uglednim meščanom Koprivnikom. Marija se je sicer poročila, vendar je še vedno ljubila Grajžarja, s katerim se je, kljub temu da je bival v samostanu, videvala in z njim celo zanosila. Za njima pa je od vsega začetka vohunil hudobni pater Jurij, ki je v mestu skrbel, da so ženske obsojali čarovništva. Obtožiti mu je uspelo tudi Marijo, ki sta jo iz zapora rešila guardijan samostana in prijateljica Katka, ki ji po smrti ljubega moža Drejca ni bilo več do življenja, zato je Marijo zamenjala v ječi. V resnici je bila Katka Marijina

polsestra. Katkin krušni oče je potem prepeljal Marijo in Matijo na varno v Zagreb.

IVAN PREGELJ: TOLMINCI

Roman govori o tolminskem kmečkem uporu iz leta 1713, ki ga je sprožil novi davek na vino in meso. Na Tolminskem je vrelo vedno huje, Peter Duša, ki se je izdajal za desetnika, v resnici pa je bil polbrat sodnika Locatellija, torej plemiškega rodu, je ščuval ljudi k uporu. Tako se je želel maščevati, ker je bil oropan svojega imena in premoženja. Ljudstvo je za poglavarja upora izvolilo Janeza Gradnika, ki je bil zaljubljen v Matkovo Tino, njega pa je ljubila tudi Kraguljeva Tončka (Tončkin oče, stari Kragulj, se je odrekel upor in umrl še preden se je začel). V zgodbi srečamo še Anžeta Rinka, ki bi naredil vse, da bi zaslužil denar za preživetje številne družine, Andreja Laharnarja, ki je v protestantski Bibliji našel potrditev, da je upor smiseln, Gregorja Kobala, Lovrenca Kragulja, Martina Muniha, Šimna Goljo in izdajalca Skoračnikarja. Ko je davčni uradnik Bandel poskušal izterjati zaostali dolg, je upor dozorel. Bandel je dal zaradi davčnih zaostankov v Gorici zapreti tudi nekaj upornikov, ki so jih nameravali Tolminci tedaj osvoboditi. V Solkanu jih je prestregel tolminski glavar grof Coronini, in ker jih ni mogel pregovoriti, da bi upor opustili, je odšel po glavarja grofa Strassolda. Gosposka ni mogla sama zatreti upora, zato je Strassoldo poklical vojsko iz Vojne krajine in upor je bil končan. Tolmincem so sodili v Gorici. Najprej je bila izrečena smrtna kazen Ivanu Miklavčiču, Martinu Munihi, Lovrencu Kragulju in Gregorju Kobalu. 150 Tolmincev je bilo obsojenih na razne zaporne kazni, enajst glavnih voditeljev pa so usmrtili – med njimi tudi Janeza Gradnika. V zgodbi spoznamo tudi staro Kraguljevo teto, ki je že skoraj slepa, pa je kljub temu spoznala Janeza Gradnika, v svojem »zamaknjenju« je že videla tudi vse njegovo prihodnje trpljenje in štela krvave rane. Neusmiljene graščake je primerjala z nečloveškim grofom Meninom, ki je bil kaznovan tako, da so ga živega uši pojedle.

JOSIP JURČIČ IN JANKO KERSNIK: ROKOVNJAČI

Tudi ta roman se začne na semnju (leta 1810) v Kamniku, ko je eden od rokovnjaške družine – Obloški Tonček – rešil drugega, ki je bil kot tat privezan k sramotilnemu stebru. Ker so rokovnjači postali strah in trepet dežele, je Kolovški oskrbnik Štefan Poljak razpisal nagrado na njihove glave, še posebej na glavo poglavarja Nandeta, ki je kupil opuščeno Paleževino in se je ženil pri Mozolovi Polonici. Rokovnjači so bili nekakšni tatovi, imenovali pa so se po svojem skrivnem simbolu – roki (ljudje so verjeli, da ima roka nerojenega otroka čudežno moč). Čez dan so bili rokovnjači spodobni kmetje in obrtniki, ponoči pa so se spremenili v razbojnike. Poloničin stric Blaž je pri čevljarju Bojcu izvedel za namero rokovnjačev in o tem obvestil Poljaka. Nazaj grede so mu za izdajo sodili rokovnjači sami, v svarilo pa so njegovo roko pribili na vrata sodnika Gavriča. Poljak je o razbojniški nameri takoj obvestil gospodarja gradov Brdo in Volčji potok – Janeza Burgerja, saj so rokovnjači takrat pripravljali napad na francosko blagajno, ki naj bi potovala skozi Črn graben v Ljubljano (naše dežele so bile v tistem času pod francosko okupacijo). Nande, imenovan Grog, je želel prestreči pot blagajni, ker je izvedel, da bo v spremstvu tudi neki Brnjač, ki je Nandeta obtožil kraje in ga tako oropal premoženja in prostosti, zato da je lahko zapeljal

njegovo zaročenko, in se mu je zato želel maščevati. Kolovški oskrbnik pa je nadaljeval z lovom na Nandetovo glavo, vendar je pri hišni preiskavi na Paleževnini spoznal, da je rokovnjaški poglavar pravzaprav njegov polbrat. Tudi v Ljubljani opozorila Štefana Poljaka niso vzeli resno, zato so imeli razbojniki z zaplembo blagajne prav malo težav. Francozi so sicer ujeli dva »nepridiprava«, v rokovnjaških rokah pa sta se znašla blagajna in Brnjač (Vernazz). Nesrečnik je spoznal Nandeta – Ferdinanda Basaja, ki ga je nekoč tako podlo ogoljufal in »vtaknil« med vojake, od koder je dezertiral in se pridružil razbojniški tolpi. Nande je pustil svojim prijateljem ves zaplenjeni denar, njihovi sodbi pa zaupal tudi Brnjača, ki so ga Rokovnjači brez milosti obesili. Gropa se je odločil zbežati skupaj s Polonico, vendar ga je izdal njen brat Pavlek, poveljnika pa sta izdala tudi rokovnjača Obloški Tonček in brdski pisar, ker sta se nadejala obljubljenе nagrade. Nandeta so potem privedli na Kolovec, brat Štefan ga je zaprl v ječo, mu dal pilo in ječe ni zastražil. Naslednje jutro o Ferdinandu in Polonci ni bilo več sledu. Čez pol leta so v Ljubljani obsodili in usmrtili pet rokovnjačev. Po preteku desetih let, ko je umrla stara Mozolovka, so iskali edino dedinjo Polonico ki se je čez precej časa vrnila z Gradca. Štefan jo je povprašal po bratu, vendar Polonica ni vedela drugega, kakor da je pred osmimi leti šel s Francozi na Rusko vojsko. Kljub Štefanovemu poizvedovanju, o Nandetu ni bilo sledu. Zato se je odločil, da bo del premoženja, ki ga je njegova mati namenila Ferdinandu, podedovala njegova hčerka. Rokovnjaška družina si je čez čas opomogla in tedaj je kot vodja nastopil Tomaž Velikonja, ki je sam sebe imenoval Veliki Gropa. Polonica pa je živela na Mozolovini, obdana s svojimi vnuki, potem pa je večni počitek našla na pokopališču ob stricu in bratu.

FRAN JAKLIČ: IŽANCI GREDO

V graščinskem jarmu

Škriljani so bili podložni ižanskemu gospostvu in tja so morali oddajati tudi desetino. Nekoč je bil njihov logar Ahtik, ki je ljudem odkazoval les, kadar so ga potrebovali. Sedaj pa je na Preseki gospodoval nov logar Menat, ki je bil hudoben in je želel Škriljane spraviti ob pravico do lesa. Prav tisto zimo je sneg polomil streho Glavanovega hleva in potrebovali so hoje za novo ostrešje. Glavanov sin Janez je šel z Menatom v gozd, da bi mu odkazal hoje za posek, vendar mu je logar hoje označil na kraju, od koder jih ni bilo mogoče dobiti; prav nad prepadam na Kozlovih stenah. Menat je črtil Janeza, ker ga je prepodil izpod okna Cecmanove Mance, ki je bila Janezu obljubljena nevesta in jo je srčno ljubil. Potem sta se Glavanov Janez in njegov oče odpravila po hoje. Eno sta posekala na odkazanem mestu in ta je zgrmela v prepad, zato sta si sama poiskala pravico in hoje posekala na nekoliko bolj dostopnem kraju. Ko je Menat to opazil, ju je obtožil kraje, zato so ju vrgli v ječo. V vasi je nastal nemir in Škriljani so poklicali na pomoč Toneta Krivanoga, ki je bil nekakšen »jezični dohtar«. Po njegovem posredovanju so očeta spoznali za nedolžnega in mu dovolili stesati streho, pri čemer mu je pomagala vsa vas. Janeza pa so obsodili na leto dni zapora, ker je kazal znake nasilnosti. Takrat pa so z gradu, kjer je služil, da bi se izognil vojaški dolžnosti, spodili Janezovega brata Jožeta, na katerega je potem oče prepisal posestvo, da mu ni bilo treba iti v vojsko. Po prestani zaporni kazni je prišel Janez pod Mančino okno, kjer ga je čakalo razočaranje. Rodila je namreč Menatovega otroka. Manci je bilo zaradi tega zelo hudo, še posebej takrat ko je slišala

Janezove kletve. Janez se je trdno odločil, da bo Menata ubil, vendar so ga domači prepričali v nasprotno. Predvsem zato, da bi pozabil krivice, ki so ga prizadele, je odšel iz domačega kraja.

Pekléna svoboda

Leta 1848 po padcu Metternichove vladavine je prišla v Ljubljano vest, da cesar razglaša svobodo. Ljubljanci so si to razlagali na svoj način. Pustošili so po trgovinah in zahtevali županovo glavo, vendar se jim je ta še pravočasno izognil. Nato pa so porušili še mitnice. V Ljubljani so bili tedaj tudi naši izžanski znanci – Glavanov Janez, ki je tam iskal delo, ker po nesreči ni bil več sposoben za vojaka, njegov oče in mati Urša, ki sta prišla za njim, ker se z novim gospodarjem Jožetom nista razumela, ter Tone Krivanoga. Janez in Tone sta sodelovala pri razdejanju mitnice, zato se je Tone odločil, da bo prenesel revolucijo tudi na izžansko, saj je bilo revolucionarno geslo »Tlaka in desetina je preveč, ne bo nas drla graščina več!« Ahtik je svetoval, naj poiščejo urbarje, ker dokler bo kmet »zapisan«, ne bo svoboden. Potem so pod poveljstvom Toneta Krivonoga zavzeli Izžanski grad, ga izropali in zažgali, požgali pa so tudi Menatovo Preseko. Turjaškega gradu jim ni uspelo zavzeti, ker je cesar poslal oboroženo vojsko v obrambo. Gosposka se je za to predrznost maščevala tako, da je kmetom naložila še težjo tlako, vrniti pa so morali tudi ves les iz grajskih gozdov. Turjaški grof je ukazal vsem logarjem, naj pobijejo divje lovce, ki so lovili divjad, namenjeno njim v zabavo. Lov je bil neuspešen, žrtev je bil le logar Menat, ki so ga našli s prestreljenimi prsmi in nihče ni vedel, kako je prišlo do smrti. Nekaj pa je bilo gotovo – po Menatovi smrti so si Škriljani oddahnili; to je bila zanje svoboda.

Dodatek

Škocjanski župnik je oznanil faranom, da je baron dal ukaz, naj se dajatve plačajo v denarju in ne v rakah. V urbariju je pisalo, da ima vsaka hiša dajatve 40 rakov letno. Tone Krivanoga je rekel, naj kar nalovijo rake in še to najmanjše. Potem je Anžiček v spremstvu dveh drugih Škocjancev odnesel rake na grad. Baronu ta kmečka predrznost ni bila všeč, vendar je rake moral sprejeti, saj so bili zapisani v urbariju. Kmalu potem je iz Škocjana pobegnil župnik, za kar so obtožili Toneta, ki je ljudi hujskal tudi proti cerkveni gosposki. Spravili so se nadenj, ko pa je med begom omahnil s stopnic, so ga pokončali. Ker pa Tone ni imel svojcev, so morali poskrbeti še za njegov pogreb.

PRILOGA 2: ŽIVLJENJEPISI

JANKO KERSNIK (1852–1897)

Rodil se je na gradu Brdo pri Lukovici, očetu sodniku in plemiški materi. Otroštvo je preživel na Brdu, gimnazijo pa je obiskoval v Ljubljani. Doma ga je poučeval Fran Levec. Po maturi je na Dunaju in v Gradcu študiral pravo, nato pa kot notar služboval v domačem kraju. V Lukovici je bil župan in deželni poslanec. DELA: dokončal je Jurčičeve Rokovnjače, romani (Ciklamen, agitator), povesti (Jara gospoda, Očetov greh), črtice (Kmetске slike)

IVAN TAVČAR (1851–1923)

Rodil se je revnemu bajtarju v Poljanah nad Škofjo Loko, gimnazijo je obiskoval v Ljubljani in Novem mestu, na Dunaju pa je študiral pravo. Kot odvetniški pripravnik je služboval v Ljubljani in Kranju, potem pa je v Ljubljani odprl samostojno odvetniško pisarno. Bil je tudi deželni in državni poslanec ter ljubljanski župan. Umrli je v Ljubljani, pokopan pa je na Visokem v Poljanski dolini. DELA: napisal je štiri romane (Izza kongresa, Visoška kronika, 4000) in okoli 40 drugih pripovednih del: zbirka (Med gorami), povesti (Cvetje v jeseni, Grajski pisar, Vita vitae meae)

ANTON INGOLIČ (1907–1992)

Rodil se je na Spodnji Polskavi pri Pragerskem v družini mizarja. Po maturi je leto dni študiral v Franciji, nato pa slavistiko v Ljubljani, poučeval je na Ptuj, med vojno je bil izgnan v Srbijo, po končani vojni se je vrnil na Ptuj in poučeval tudi v Ljubljani in Mariboru. Bil je tudi ljudski poslanec. DELA: romani (Lukarji, Pradedje, Gorele so grmade, Pretrgana naveza, Obračun), avtobiografske pripovedi (Zgodbe mojega jutra, Nemir mladostnika, Moje pisateljstvo), krajša pripovedna proza (Človek ne jezi se), veliko je pisal tudi za mladino: povesti (Tvegana pot, Deček z dvema imenoma, Mladost na stopnicah), šaljive pripovedi (Tajno društvo PGC, Potopljeni zvon)

MIROSLAV MALOVRH (1861–1922)

Rodil se je v Ljubljani, v železničarsko-uradniški družini. Po treh letih šolanja na ljubljanski realki izstopi, nikjer ni podatkov o zaključku njegovega šolanja. Menda do leta 1882 v Gradcu študira slavistiko. 1901 postane uslužbenec Narodne tiskarne in je eden od ustanoviteljev Narodne založbe. Bil je duševni bolnik, umrl pa je za posledicami progresivne paralize. DELA: zgodovinske povesti (Opatov praporščak, Kralj Matjaž, Na devinski skali, Osvetnik, Zaljubljeni kapucin), zgodovinski romani (Ljubezen Končanove Klare, V študentovskih ulicah), šaljive povesti (Skušnjave Tomaža Krmežljavčka, Greh in smeh)

ILKA VAŠTE (1891–1967)

Rodila se je v Novem mestu. 1910 v Ljubljani konča učiteljske in poučuje v meščanskih šolah v Trstu in Ljubljani. Uveljavi se kot liberalna, uporniška in protiklerikalno usmerjena učiteljica. DELA: zgodovinske povesti in romani (trilogija Mejaši; Zaklad v Emoni, Svet v zatonu, Umirajoče duše, Vražje dekle, Rožna devica, Upor, Gričarji), biografska romana (Roman o Prešernu, Izobčenec)

FRANC MALAVAŠIČ (1818–1863)

Rojen je bil v Ljubljani. V Gradcu je študiral pravo (1840–1842), na ljubljanskem liceju pa kirurgijo, kjer leta 1850 diplomira iz ranocelništva. Bil je pesnik, kritik in prevajalec, izdajal in urejal je prvi slovenski družinski list s slikovnim gradivom Pravi Slovenec. DELA: zgodovinski povesti (Erazem Predjamski, Oče grof Radeci), pod vplivom Franceta Prešerna piše pesmi, prevaja nemško pripovedno prozo in dramatiko, največ Schmidovo, takoj po izidu prevede tudi angleški original Koča strica Toma (Stric Tomova koča ali življenje zamorcev v robnih državah severne Amerike)

IVAN SIVEC (1949–)

Rodil se je 23. 5. 1949 v Mostah pri Komendi. Od leta 1972 z družino živi v Mengšu. Zaposlen je v dokumentarno-feljtonski redakciji Radia Slovenija. Diplomiral je iz slavistike na ljubljanski Filozofski fakulteti. Več njegovih knjig je bilo ponatisnjenih. Je eden najbolj branih sodobnih pisateljev. V Društvu slovenskih pisateljev je od leta 1987. Piše za mladino in odrasle, njegov opus pa je zelo obširen. DELA: nekaj del za mladino (Pozabljeni zaklad, Dober dan palčki, Gusarji na obzorju, Kruh ponoči spi, Netopir brez kril, Beli mušketir, Formula smrti, Krokari viteza Erazma), za odrasle (Pesem njenih zvonov, Kdaj bo sneg skopnel, Grenki kruh, Korenine grunta, Sonce vzhaja počasi, Tedaj so cvetele češnje, Prve lastovke, Godec pred peklom, Ženin proti svoji volji, In večno bodo cvetele lipe, Jutro ob kresu, Triglavski kralj, Krvava grajska svatba ...)

JOSIP JURČIČ (1844–1881)

Rodil se je na Muljavi pri Stični kot sin revnega kmeta. Gimnazijo je obiskoval v Ljubljani in že takrat pisal prve črtice in povesti. Po maturi je študiral na Dunaju, vendar je moral študij opustiti. Leta 1868 je dobil službo drugega urednika pri časniku Slovenski narod v Mariboru, leta 1872 pa postane glavni urednik in časopis preseli v Ljubljano. Poleg Levstika je bil osrednja osebnost v slovenskem političnem in kulturnem življenju. Umrl je za jetiko. DELA: črtice (Jesenska noč med slovenskimi polharji), pripovedke (Pripovedka o beli kači), povesti (Jurij Kozjak Domen, Sosedov sin, Tihotapec, Golida), romani (Deset brat, Doktor Zober, Cvet in sad, Rokovnjači – dokončal Janko Kersnik), drama (Veronika Deseniška)

KAREL GRŽAN (1958–)

Rodil se je v Celju, kjer je po opravljeni osnovni in srednji gradbeni tehniški šoli stopil v red bratov kapucinov. Leta 1984 diplomira na Teološki fakulteti, naslednje leto pa je posvečen v duhovnika. Leta 1987 magistrira. Od 1997 slušbuje v fari Razbor pod Lisco in se posveča stiskam bližnjih. Ustanovil je prvo skupnost za pomoč odvisnikom v Pomurju. 2003 je bil na Filozofski fakulteti v Ljubljani habitiran za doktorja znanosti literarnih ved. Ob časopisnih člankih, ljudskih igrah, TV-scenarijih je napisal tudi 17 knjig (Friderik in Veronika, Globoko v meni pesem zvonov ...)

JAKOB SKET (1852–1912)

Rojen je bil v Mestinju pri Rogaški Slatini. Usoda ga je pripeljala v Celovec, kjer se je po končanem študiju na dunajski univerzi ustalil in dobil službo gimnazijskega profesorja. Sodeloval je pri ustanovitvi Mohorjeve družbe v Celovcu leta 1851. Postal je urednik in istočasno začel pisati tudi literaturo. Vsa njegova literarna dela so nastala med leti 1883–1885. Edina pripoved, ki se je ohranila, pa je zgodovinska povest Miklova Zala, ki je izšla v zbirki Slovenske večernice 1884.

FRAN JAKLIČ – PODGORIČAN (1868–1937)

Rodil se je v Podgorici pri Dobropolju v Suhi krajini. Med leti 1881–1885 je obiskoval gimnazijo, potem pa vstopil na učiteljsiše. V tretjem letniku je študij prekinil in služboval kot pomožni učitelj na ljudskih šolah na Gorenjskem in v

okolici Ljubljane. Leta 1893 je zaključil šolanje in postal stalni učitelj v Dobropolju. Od leta 1900 je bil deželni poslanec, po letu 1907 pa tudi državni poslanec avstrijske zbornice. DELA: črtica (Spomini s slovenskega juga), slike vaških posebnosti (Selska slika, Sirota, Naši vaščani, Podobe iz naroda, Kako se je ženil Kobaležev Matija), zgodovinske slike (Luka Vrbec, Vaška pravda), narodopisne študije (Johannes studiosus, Sin), povesti (Tkalčev Anton, Na Samovcu, Svatba na selih, V pustiv je šla, Lepi Tonček, Vojvoda, Od hiše do hiše), zgodovinske povesti (Zadnja na grmadi, V graščinskem jarmu, Peklena svoboda)

IVAN PREGELJ (1832–1960)

Rodil se je pri Sv. Luciji na Tolminskem. Gimnazijo je obiskoval v Gorici. Nekaj časa je bil v bogoslovju, nato se je odločil za študij slavistike na Dunaju. Kot gimnazijski profesor je služboval v Gorici, Pazinu, Idriji, Kranju in Ljubljani, kjer je tudi umrl. Njegovo življenje so zaznamovala izrazita katoliška moralna načela in nacionalizem. DELA: zgodovinski romani (Tlačani/Tolminci, Plebanus Joannes, Peter Pavel Glavar, Bogovec Jernej), romani (Otroci sonca), povesti in novele (Zadnji upornik/Štefan Golja in njegovi, Zgodbe zdravnika Muznika, Šmonce, Matkova Tina), dramske igre (Azazel, V Emans, Komposteljski romarji)

FRAN DETELA (1850–1926)

Rodil se je v Moravčah v premožni kmečki družini. Leta 1861 se je vpisal na ljubljansko normalko, nato pa še na gimnazijo. Na dunajski filozofski fakulteti je študiral latinščino, grščino in nemščino. Potem je služboval kot profesor klasične filologije na državni gimnaziji v Wiener-Neustadtu. Leta 1890 je postal ravnatelj gimnazije v Novem mestu. Leto kaseje je bil izvoljen v odbor Slovenske matice, kjer je več let opravljal delo blagajnika in podpredsednika. 1922. je v Ljubljani uredil knjižnico Francoskega inštituta in do smrti opravljal delo knjižničarja. DELA: po zgledu Jurčiča, Kersnika in Tavčarja je opisoval kmečko, malomeščansko in izobražensko življenje (Malo življenje, Prihajač, Trojka, Novo življenje), zgodovinske povesti in romani (Vélikí grof, Pegam in Lambergar, Takšni so!), komedije (Učenjak)

SLAVKO DOKL (1933–)

Rodil se je v Novem mestu. Leta 1963 je diplomiral v Ljubljani na Visoki šoli za družbene vede. Bil je novinar Dela in Dolenjskega lista. Po upokojitvi se je začel intenzivno ukvarjati s pisateljevanjem. DELA: piše anekdote in prigode dolenjskih ljudi (Dobro jutro smeh, Dober dan smeh, Lahko noč, Živio, Pozdravljen ...), zbira ljudsko blago in razkriva lokalno zgodovino. Doslej je izšlo 28 Doklovih publikacij, med njimi roman Uskoška princesa, po katerem je nastal tudi zvočni zapis.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Fran Detela: Vélíki grof. Ljubljana: Karantanija, 2000.

Slavko Dokl: Uskoška princesa. Ljubljana: Kmečki glas, 1988.

Karel Gržan: Friderik in Veronika. Celje; Mohorjeva družba, 2006.

Anton Ingolič: Gorele so grmade. Ljubljana: DZS, 2000.

Fran Jaklič: Izanci gredo! Celje: Mohorjeva družba, 1998.

Josip Jurčič: Grad Rojinje. Ljubljana: Karantanija, 1996.

Josip Jurčič in Janko Kersnik: Rokovnjači. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1956.

Franc Mavalašič: Erazem Predjamski. Ljubljana: Janez Giontini, 1896.

Miroslav Malovrh: Opatov praporščak. Ljubljana: Slovenska knjiga, 1991.

Ivan Pregelj: Tolminci. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965.

Ivan Sivec: Krvava grajska svatba. Mengeš: ICO, 1997.

Ivan Sivec: Jutro ob kresu. Ljubljana: Kmečki glas, 1993.

Jakob Sket: Miklova Zala. Ljubljana: DZS, 1997.

Ivan Tavčar: Grajski pisar. Ljubljana: Mihelač, 1994.

Ilka Vašte: Vražje dekle. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1979.

LITERATURA

Suzan Brownmiller: Proti naši volji. Moški, ženske in posilstvo. Ljubljana: Krt, 1988. 262.

Zdenko Čepič, Ferdo Gestrin ... et al: Zgodovina Slovencev. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.

Josip Gruden: Zgodovina slovenskega naroda. Celje: Družba sv. Mohorja, 1910.

Miran Hladnik: Čas v slovenskem zgodovinskem romanu. 36. SSJLK. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti, 2000. 113–137.

Miran Hladnik: Povest. Ljubljana: DZS, 1991 (Literarni leksikon, 36).

Miran Hladnik: Pregljeva zgodovinska pripoved. Interpretacije: Ivan Pregelj. Ur. Marjan Dolgan. Ljubljana: Nova revija, 1999 (Interpretacija, 9) 104–125.

Miran Hladnik: Protestanti v slovenskem zgodovinskem romanu. Evangeličanski koledar za navadno leto 1997. Murska Sobota: Evangeličanska cerkev v RS, 1997. 104–125.

Matjaž Kmecl: Rojstvo slovenskega romana. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1981.

Dušan Kos: Med gradom in mestom. Ljubljana: ZRC SAZU, 1994.

Dušan Kos: Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja. Ljubljana: ZRC SAZU, 2005.

Darja Mihelič: Beseda zgodovinarke. Spremna beseda k romanu Gorele so grmade. Ljubljana: DZS, 2000.

Branko Reisp: Gradovi dežele Kranjske. Ljubljana: Slovanska matica, 1998.

Simon Rutar: Zgodovina Tolminskega. Nova Gorica: Branko, 1994. 200–201.

Majda Smole: Graščine na nekdanjem Kranjskem. Ljubljana: DZS, 1982.

Ivan Stopar: Gradovi na Slovenskem. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1987.

Ivan Stopar: Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Dolenjska – Med Bogenšperkom in Mokricami. Ljubljana: Viharnik, 2001.

Ivan Stopar: Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Dolenjska – Med Igom, Ribnico in Kočevjem. Ljubljana: Viharnik, 2003.

Ivan Stopar: Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Gorenjska – Ob zgornjem toku Save. Ljubljana: Viharnik, 1996.

Ivan Stopar: Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Območje Maribora in Ptuja. Ljubljana: Partizanska knjiga. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1990.

Ivan Stopar: Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Spodnja Savinska dolina. Ljubljana: Park, 1992.

Ivan Stopar: Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Gorenjska – Območje Kamnika in Kamniške Bistrice. Ljubljana: Viharnik, 1997.

Ivan Stopar: Ostra kopja, bridki meči. Ljubljana: Viharnik, 2006. 26–30.

Ivan Stopar: Svet viteštva. Ljubljana: Viharnik, 2005.

Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem. Ljubljana: 1994.

Janez Vajkard Valvazor: Slava Vojvodine Kranjske. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1984.

Janez Vajkard Valvazor: *Topographia Archiducatus Carinthiae modernae* (Topografija sodobne nadvojvodine Koroške). 1681. (223 bakrorezov koroških mest, samostanov in gradov).

Janez Vajkard Valvazor: *Topographia Ducatus Carnioliae modernae* (Topografija sodobne Vojvodine Kranjske). Skicirna knjiga 1678–1679. Ur. Branko Reisp. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995.